

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

**ПАРАДИГМЕ НАЦИОНАЛНЕ
ЕКОНОМСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ
НАКОН ПОЈАВЕ ПАНДЕМИЈЕ
НОВОГ КОРОНАВИРУСА**

мастер рад

Ментор:
др Петар Станојевић

Студент:
Никола Ђурић, М9/19

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

**DIMENSIONS OF NATIONAL
ECONOMIC SECURITY FOLLOWING
THE CORONAVIRUS PANDEMIC**

master thesis

Mentor:
dr Petar Stanojević

Student:
Nikola Đurić, M9/19

Belgrade, 2021.

ПАРАДИГМЕ НАЦИОНАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ НАКОН ПОЈАВЕ ПАНДЕМИЈЕ НОВОГ КОРОНАВИРУСА

Резиме

Глобални здравствени изазови који настају као резултат савремених сукоба, глобализације, повећане мобилности људи или климатских промена, попут актуелне пандемије, представљају претњу како по националну, тако и по глобалну безбедност. Национална економска безбедност може се осигурати на више различитих начина, од реалистичких, изолационистичких политика до позиционирања економских процеса на основу либералне мисли - све у зависности од актуелних међународних дешавања. Највеће кризе у претходних 100 година показале су да су кејнсијанистичке методе државама обезбедиле највећу ефикасност када је у питању пост-кризни опоравак. Сагледавајући дешавања из блиске прошлости, видимо да је свеобухватни и заједнички одговор међународне заједнице изостао током првих месеци пандемије, па је већина држава самостално предузела мере попут затварања граница или ограничавања промета медицинске опреме како би се заштитила. У том тренутку, вишедеценијски пројекат глобализације у великој мери је изгубио поверење грађана, те са сигурношћу можемо рећи да је био пресудан када је у питању неминован процес деглобализације као тежње повратку суверенитета и бриге за домаће тржиште. Више школа мишљења је од друге половине 20. века до данас произашло када је у питању вођење економске политике од стране државе, и та мишљења су оличена у међународним или регионалним консензусима који су такође изложени у раду. На примеру Сједињених Држава и Европске уније, видимо да актуелни економски показатељи не иду у корист првобитним прогнозама изласка из кризе, док Кина остаје једна од најбрже растућих економија на свету. Дефинитивно је да ће пандемија новог коронавируса оставити перманентне промене на готово све државе света, једним делом и због рестриктивних мера које су условиле драстична померања на тржиштима акција и најважнијих производа коришћених у привреди (попут нафте и племенитих метала). Са друге стране, актуелна светска криза представља праву прилику да се државе позиционирају на међународном пољу када је у питању економија, те и тако додатно осигурају своју економску безбедност - то може бити учињено применом адекватних политика од стране доносиоца политичких одлука, које су изложене у раду, а све у циљу развитка системске отпорности на нагле друштвене промене. Кључно је научити лекције о могућим последицама и допринети дебати о могућим правцима развоја који ће економије националних држава поставити на стабилнији, здравији и одрживији пут. Полазне тачке у овом погледу јесу Циљеви одрживог развоја Уједињених нација (2015) до 2030. године и *European Green Deal* Европске уније (2019) до 2050. године.

Кључне речи: коронавирус, COVID-19, пандемија, економска безбедност, национална безбедност, студије безбедности.

DIMENSIONS OF NATIONAL ECONOMIC SECURITY FOLLOWING THE CORONAVIRUS PANDEMIC

Abstract

Global health challenges arising from modern conflicts, globalization, increased human mobility or climate change, such as the current coronavirus pandemic, pose a threat to both national and global security. National economic security can be ensured in a number of different ways, from realistic, isolationist policies to positioning economic processes based on liberal thought - all depending on current international developments. The greatest crises in the past 100 years have shown that Keynesian methods have provided states with the greatest efficiency when it comes to post-crisis recovery. Looking at the events from the recent past, we see that the comprehensive and joint response of the international community was lacking during the first months of the pandemic, so most countries took measures such as closing borders or restricting the movement of medical equipment to protect themselves. At that time, the decades-long project of globalization has largely lost the trust of citizens, and we can say with certainty that it was crucial when it comes to the inevitable process of deglobalization as an aspiration to return sovereignty and care for the domestic market. Several schools of thought have emerged from the second half of the 20th century to the present day when it comes to the conduct of economic policy by the state, and these opinions are embodied in international or regional consensus that are also set out in this paper. On the example of the United States and the European Union, we see that the current economic indicators do not support the original forecasts of overcoming the crisis, while China remains one of the fastest growing economies in the world. It is definite that the new coronavirus pandemic will leave permanent changes in almost all countries of the world, partly due to restrictive measures that caused drastic shifts in the stock markets and the most important products used in the economy (such as oil and precious metals). On the other hand, the current global crisis is a real opportunity for countries to position themselves in the international field when it comes to the economy, and thus further ensure their economic security - this can be done by implementing adequate policies by policy makers, which are also added in the paper, all with the aim of developing systemic resilience to sudden social changes. It is crucial to learn lessons about the possible crisis consequences and to contribute to the debate on possible directions of development that will put state economies on a more stable, healthier and sustainable path. The starting points in this regard are the United Nations Sustainable Development Goals (2015) by 2030 and the European Green Deal of the European Union (2019) by 2050.

Keywords: coronavirus, COVID-19, pandemic, economic security, national security, security studies.

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	3
1.1. Методолошки оквир	5
1.2. Методолошки приступ.....	6
2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР	8
2.1. Економске теорије	8
2.1.1. Кејнсијанизам	8
2.1.2. Монетаристичка теорија	10
2.2. Теорије међународних односа	11
2.2.1. Реализам.....	11
2.2.2. Либерализам	12
3. ИСТОРИЈАТ УТИЦАЈА ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОМЕНА НА НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ	14
3.1. Велика депресија 1929-1939. године	15
3.2. Нафтна криза 1973. године	16
3.3. Азијска криза 1997. године	17
3.4. Финансијска криза 2007-2008. године.....	19
4. АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕ ЛИТЕРАТУРЕ О УТИЦАЈУ ПРЕТХОДНИХ КРИЗА, КАО И ПАНДЕМИЈЕ НОВОГ КОРОНАВИРУСА НА ЕКОНОМИЈЕ НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА	21
4.1. Последице најважнијих економских консензуса.....	21
4.1.1. Вашингтонски консензус.....	22
4.1.2. Пекиншки консензус	24
4.1.3. Мумбајски консензус	25
4.1.4. Сеулски консензус.....	27
4.2. Економски трендови развијених држава створени на основу статистичких података.....	28
4.2.1. Сједињене Државе.....	28
4.2.2. Кина	29
4.2.3. Европска унија.....	30

4.3. Сагледавање дугорочних последица актуелне кризе по економије националних држава	31
5. ИМПУЛСИ ЗА КРЕИРАЊЕ НОВИХ ЕКОНОМСКИХ ПАРАДИГМИ НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА	33
5.1. Стање цена најважнијих светских роба и ресурса након појаве пандемије новог коронавируса и њихов утицај на националну безбедност држава.....	36
5.2. Редизајнирање националне економије у циљу јачања системске отпорности на кризе	37
5.3. Развој зелених технологија и самоодрживих заједница.....	40
5.3.1. Нове технологије као предуслов одрживог развоја.....	42
5.3.2. Самоодрживост као посткризни тренд.....	43
6. ЗАКЉУЧАК	46
6.1. Економска безбедност - случај Републике Србије.....	48
7. ЛИТЕРАТУРА.....	51
8. БИОГРАФИЈА АУТОРА	56

1. УВОД

Након скоро годину дана од почетка кризе, на почетку можемо рећи да је пандемија новог коронавируса условила појаву глобалних економских проблема који су довели у питање одрживост неолибералних економских постулата који су постали доминантан правац развоја глобалне економије од 1970-их година.

Болест под називом COVID-19, изазвана новим коронавирусом SARS-CoV-2, појавила се у Кинеском граду Вухану крајем 2019. године и за само неколико месеци се проширила на читаву планету. Данас, након више од 137 милиона заражених и скоро 3 милиона жртава, јасно видимо да су се многе државе морале суочити са веома тешким изборима попут ограничења кретања и других рестриктивних мера како би сузбиле ширење вируса. Са друге стране, покушаји држава попут Шведске које су се одлучиле да пандемију исконтролишу „имунитетом стада“, углавном нису дали жељени резултат. Због чега је овај вирус неупоредиво опаснији од свог претходника, говори и чињеница да је SARS-CoV који се јавио 2002. године узроковао око 8000 регистрованих случаја болести са смртношћу од око 10%.

Глобални здравствени изазови који настају као резултат савремених сукоба, глобализације, повећане мобилности људи или климатских промена, попут актуелне пандемије, представљају претњу како по националну, тако и по глобалну безбедност. Пандемије заразних болести се сматрају изазовом за националну безбедност сваке државе, јер имају обе главне одлике савремених претњи - током кратког временског периода доводе до деградације квалитета живота погођене популације и значајно сужавају могућност избора доступних мера које надлежни органи могу преузети како би сузбили претњу.

Савремене пандемије имају директан негативан утицај на куповну моћ погођеног становништва, док са друге стране по правилу изазивају прекиде ланаца снабдевања утицањем на здравље запослених у сектору логистике. У зависности од епидемиолошких карактеристика пандемије, понуда и потражња за робом и услугама ће варирати, по принципу што је патогенији и заразнији вирус, то је и већи шок за тржиште. У комбинацији са економском нестабилношћу, доводе до стварања различитих социјалних и политичких стања, јер сама неизвесност болести често производи и значајне несигурности у погођеном друштву.

Сагледавајући дешавања из блиске прошлости, видимо да је свеобухватни и заједнички одговор међународне заједнице изостао током првих месеци пандемије, па је већина држава самостално предузела мере попут затварања граница или ограничавања промета медицинске опреме како би се заштитила. У том тренутку, вишедеценијски пројекат глобализације у великој мери је изгубио поверење грађана, те са сигурношћу можемо рећи да је био пресудан када је у питању неминован процес деглобализације као тежње повратку суверенитета и бриге за домаће тржиште. С тим у вези, имали смо прилику да видимо и највеће нестабилности на берзи још од Велике кризе 1929. године, далеко горе од претходне кризе виђене у периоду 2007-09. године. У складу са тим, велика је вероватноћа да ће пандемија коронавируса оставити перманентне промене у читавом развијеном делу света.

Ако се за тренутак фокусирамо искључиво на економске процесе, видећемо да је већа забринутост због дугорочних економских последица услед чињенице да је изолација тренутно најуспешнији начин борбе против ширења вируса. Утицај који стопавање економије има на ланце снабдевања, понуду и потражњу и финансијски сектор током већег дела 2020. године био је потпуно непознат, док у овом тренутку дугорочне последице и даље није могуће у потпуности сагледати, првенствено услед немерљивог негативног дејства карантинских мера. Као резултат тога, креатори политика, приватне компаније и сви други актери на тржишту покушавају да ревидирају економска очекивања у складу са новонасталом ситуацијом.

Будући да се свет налази у кризи последњи пут виђеној након II светског рата, јасно је да модели који користе макроекономске основе могу направити пропусте и бити сувише спори за ажурирање података у складу са фреквенцијом којом макроекономски подаци постају доступни. Природно полазиште развоја светске кризе свакако могу бити и тржишта капитала, обвезница и кредита. Покрети на берзи привукли су посебну пажњу током пролећа 2020. године када је дошло до великих падова у кључним светским индексима. Као пример драстичности кризе у овом делу можемо навести да су тржишта акција у Европској унији и Сједињеним Државама пала за чак 30% у рекордном времену од месец дана, што представља померања последњи пут виђена у Великој депресији 1930-их година.

Анализе будућих здравствених претњи током претходних година су указивале да постоје ризици од настанка пандемија заразних болести. И поред тога, ниво припремљености на здравствене претње који су показале државе широм света био је недовољан и неадекватан. Прецизније, неопходно је било координисано деловање међународне заједнице од самог почетка пандемије током првих месеци 2020. године. Међутим, заједнички одговор стигао је касно, док је сам процес доношења одлука био фрагментиран. Глобално посматрано, сведоци смо да су тензије између Сједињених Држава и Кине, као и неконзистентност примене међународних прописа показали рањивост светске економије када је у питању међузависност. Да би предности глобализоване економије наставиле да буду веће од ризика које са собом носи, неопходно је донети адекватне политике за изградњу системске отпорности друштва на кризу.

У том смислу, актуелни догађаји представљају прилику за усвајање новог приступа економској безбедности у циљу бољег управљања стратешки важним гранама привреде. Пронаћи начин на који можемо сачувати најбоље од онога што глобализација нуди биће приоритет пост-кризног опоравка, посебно у погледу међународних ланаца снабдевања.

1.1. Методолошки оквир

Предмет овог рада биће анализа актуелне пандемије коронавируса и њених последица на економску безбедност држава, са фокусом на развијене делове света (САД, Кина и ЕУ). У складу са тиме, главни циљ рада јесте откривање да ли ће актуелна криза донети промену политика националних држава ка већој самоодрживости, стварања протекционистичких наспрам неолибералних економских система, као и какве ће то промене бити и на који начин ће оне утицати на националну безбедност држава развијеног света.

Претходно описане појаве проучићемо кроз увиде кејнсијанистичке и монетаристичке економске теорије, када је економија у питању, као и теорије међународних односа, у оквиру обраде безбедносних изазова, ризика и претњи које је криза проузроковала. То ће бити урађено кроз одговоре на неколико кључних питања - хипотеза која треба да потврде или оповргну тврдњу да је актуелна криза донела перманентне промене на глобалном нивоу које су довеле у питање одрживост неолибералног економског поретка:

- У којој мери ће неолиберална економска политика бити одржива у блиској будућности? Досадашњи увиди сугеришу настанак глобалних системских промена, што ће бити обрађено у овом раду.
- У којој мери је фрагментација глобалног тржишта утицала на безбедност националних држава? Специјализација привредних активности у посебне гране довела је до трке у набавци ресурса који се доминантно налазе у појединим деловима света, да ли због технолошких или географских околности.
- Да ли ће нестајање „мирне трговине“ услед кризе подстаћи државе да се врате реалистичком, хладноратовском приступу у међународним односима? Начин расподеле најважнијег глобалног ресурса (вакцина против коронавируса) указује на промене у приступу од либералног ка реалистичког становишта.
- Да ли ће државе - велике силе и даље секуритизовати глобалне економске изазове, ризике и претње или ће доћи до развоја приступа „одоздо према горе“? Велике силе ће наставити да кроје глобалну политику, али ће отпор регионалних и локалних заједница и појединачних држава расти.
- Да ли је свеобухватни приступ безбедносним изазовима, ризицима и претњама једина системска одбрана од дестабилизације? Стварање стабилног економског, а онда и социјалног система (више у закључку) кључни је предуслов за свеобухватни приступ одговору на потенцијалне и актуелне кризе.

1.2. Методолошки приступ

Методолошки приступи који су коришћени у раду јесу преглед литературе, и то за потребе теоријског оквира и пружања историјског контекста изучаваном садржају. Поред тога, компаративна анализа омогућила је стицање ширих увида у проблем након поређења статистичких економских података у циљу прогнозирања трендова.

Преглед литературе као метода коришћен је у циљу темељног испитивања и евалуације материјала из књига и осталих кредибилних извора која обрађују тему којом смо се бавили у раду. На овај начин, идентификовали смо све оно што је познато у предметној области и формулисали трендове који изискују даља истраживања. Сврха овог поступка била је креирање оквира за размишљање и истраживање о нашој теми. Са друге стране, компаративна анализа као друга коришћена метода допринела је објективизацији будућних економских трендова представљених у четвртном и петом поглављу.

Потребни подаци су прикупљени из различитих извора, делом из адекватне литературе студија безбедности, затим из званичних међународних споразума, из финансијских извештаја званичних институција развијених држава, и на крају дискурса, односно наратива највиших државних званичника.

Књишка литература била је доступна у библиотеци факултета, док су остали садржаји јавно доступни и слободни за преузимање на интернет презентацијама надлежних институција и кредибилних светских медија. Ти подаци су већ у великој мери категоризовани, што је у великој мери олакшало обраду података.

У наредном поглављу биће представљен теоријски оквир у коме ће бити смештена дискусија о теми.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Сам наслов теме нас упућује на преплитање економских теорија и теорија безбедности ради одређивања термина националне економске безбедности данас, а онда и поређења последица актуелне кризе са пређашњим, у циљу стицања увида о трендовима које ће обележити блиску будућност.

2.1. Економске теорије

Две главне супротстављене економске теорије које су окарактерисале историју 20. века јесу кејнсијанистичка и монетаристичка теорија. Са једне стране, идеја државног интервенционизма поставља се као неупитно доминантна филозофија у кризним временима, јер само централизовано државно управљање омогућава ефикасно превазилажење како економских, тако и свих других проблема широких размера. Са друге стране, друга наведена теорија инсистира на успостављању стања уравнотежености друштвеног производа и цена, иза којих се налази привреда ослобођена интервенција државе. Данас, када је свет дубоко зашао у 21. век, већина развијених држава заступа други приступ. Међутим, пандемија новог коронавируса изазвала је глобалну кризу која је уздрмала основне економске постулате на којима се заснива читав међународни поредак, о чему ће речи бити више у поглављу 4.2. и 4.3. Суштина дискусије на ову тему биће давање одговора на питање да ли ће развијене државе - велике силе пратити један од ова два приступа након актуелне кризе, или ће можда доћи до стварања неког новог, трећег пута.

2.1.1. Кејнсијанизам

Кејнсијанистичка економија добила је име по британском економисти Џону Кејнсу (*John Maynard Keynes*), и представља целину различитих макроекономских теорија о томе на који начин укупна потражња утиче на производњу (Jahan, Mahmud, & Parageorgiou, 2014). По овом гледишту, укупна потражња не мора бити једнака производном капацитету економије, јер је он условљен и бројним другим факторима. Према Кејнсу, производни капацитети неће кроз проток времена увек бити константни, што ће утицати на производњу, запосленост и инфлацију.

Кејнсијанистички економисти тврде да је укупна потражња нестабилна, те услед тога тржишна економија често доживљава негативне макроекономске исходе у облику економске рецесије (када је потражња мања од понуде) или инфлације (када је потражња већа од понуде), који се могу ублажити одговорима економске политике од стране државе.

Конкретно, удружено реаговање централне банке и извршних органа државе доношењем монетарних и фискалних мера подршке привреди могу помоћи у стабилизацији производње током целог пословног циклуса, онемогућавајући, или у најмању руку ублажујући негативан економски утицај кризе. Међутим, кејнсијанистички економисти и даље заговарају тржишну економију са доминантном улогом приватног сектора, али са активном улогом државе током кризних времена (рецесије и депресије).

Кејнсијанистичка економија развила се у периоду Велике депресије 1929-1939. године на основу идеја које је Кејнс изнео у својој књизи из 1936. године „Општа теорија запослености, камате и новца“ (Keynes, 1936). Књига је написана у периоду када је незапосленост изазвана кризом у Сједињеним Државама достигла рекордних 25% (Amadeo & Anderson, 2020), док је у другим државама света овај број ишао до чак 33%. Поређења ради, незапосленост у САД током априла 2020. године достигла је 14.7%, што представља најгори економски резултат још од Другог светског рата (Statista, 2020). Кејнсијанистичка економија је служила као стандардни економски модел у развијеним земљама током Велике депресије, Другог светског рата, али и послератне економске експанзије. Овај приступ био је доминантни економски правац све до нафтног шока и рецесије која је уследила 1970-их година. Након тога, теорија је прерађена у нову кејнсијанистичку економију, постајући део савремене нове неокласичне синтезе макроекономских школа мишљења. Поновно оживљавање интересовања за кејнсијанистичку мисао настаје са појавом финансијске кризе 2007-2008. године.

Као што можемо да видимо из претходно написаног, овај приступ био је веома повољан током највећих економских криза 20. века, којима ће бити посвећено треће поглавље овог рада. Посебан осврт биће направљен када су у питању потези централних банака у виду монетарних мера у виду штампања новца и спуштања каматних стопа ради помоћи привреди, јер наведене мере заузимају посебно место и у главном приступу теорије о којој смо говорили. Поред тога, биће обрађена и „замка ликвидности“ (*liquidity trap*), као мера монетарне политике у циљу смањења незапослености. Закључак приче омогућиће одговор на питање да ли државе своју националну безбедност гарантују поседовањем ексклузивног права да врше економске интервенције према потреби.

2.1.2. Монетаристичка теорија

Монетаризам представља економску школу мишљења која наглашава улогу државе у контроли количине новца у оптицају (Durlauf & Blume, 1987). Монетаристичка теорија тврди да промене у укупној новчаној маси имају главни утицај на националну производњу у краткорочном периоду, али и на ниво цена дугорочно посматрано. Монетаристи тврде да се циљеви монетарне политике централних банака најбоље испуњавају циљањем стопе раста новчане масе, а не ангажовањем у „дискреционој“ (*ad hoc*) монетарној политици. Монетаризам је економска теорија која се фокусира на макроекономске ефекте снабдевања тржишта новцем, и централног банкарства. Термин је формулисао Милтон Фридман (*Milton Friedman*), тврдећи да је прекомерно ширење новчане масе само по себи инфлаторно, те да би се због тога централне банке морале фокусирати искључиво на одржавање стабилности цена на тржишту.

Монетаризам се највише везује за рад Фридмана, који је био међу генерацијом економиста који су прихватили кејнсијанистичку економију, а затим критиковали Кејнсову теорију борбе против економског пада користећи мере фискалне политике (извршне власти државе). Милтон Фридман и Ана Шварц написали су утицајну књигу „Монетарна историја Сједињених Држава 1867-1960“ 1963. године, у којој су тврдили да је „инфлација увек и свуда монетарни феномен“ (Schwartz & Friedman, 1963). Књига је приписала инфлацију вишку новчане масе који је створила централна банка прекомерним снабдевањем тржишта новцем.

Фридман је првобитно предложио фиксно монетарно правило, названо Фридманово правило К-процента, где би се новчана маса аутоматски повећавала за фиксни проценат на годишњем нивоу. Према овом правилу, централна банка не би имала много маневарског простора, јер би се повећање новчане масе прецизно утврђивало математичким прорачунима, а пословање би могло предвидети све промене новчане масе. Са друге стране, веровао је да активна манипулација новчаном масом доводи пре до дестабилизације него до стабилизације економије државе.

За разлику од кејнсијанизма, монетаристичка теорија инсистира на минималистичкој улози државе када је у питању њено мешање у процесе на тржишту. У условима дугорочног периода развоја и времена која нису потресена кризама, овај правац се заиста чини исправним. Међутим, поставља се питање да ли је могуће на овакав начин формулисати економску политику и сачувати националну безбедност државе у условима кризе.

2.2. Теорије међународних односа

Изградња дисциплине међународних односа током прве половине 20. века омогућила је стварање систематизованог знања о овој области. Прво важно дело објавио је Френк Расел (*Frank Marion Russell*) 1936. године под називом „Теорије међународних односа“, у којој је обрадио односе између различитих политичких заједница (Russell, 1936).

Иако постоји више идејних приступа теорији међународних односа, у циљу задовољења потреба овог рада у наставку ће бити приказане две најдоминантније школе мишљења које су обележиле 20. век, реализам и либерализам. Док реалистичко посматрање интеракција између држава у великој мери подразумева кејнсијанистички приступ економији, либерална схватања се поклапају са монетаристичком теоријом.

Међутим, како 21. век захтева свеобухватни приступ националној безбедности ради ефикасне борбе против свих изазова, ризика и претњи, каснија дискусија кренуће у правцу откривања најбољег приступа у кризним временима (попут актуелне пандемије коронавируса) који државе примењују ради што бржег изласка из кризе (поглавља 4.2 и 5).

2.2.1. Реализам

Реализам је једна од доминантних школа мишљења у теорији међународних односа, обједињена у уверењу да је светска политика нужно поље сукоба између актера који теже акумулирању моћи (Вилијамс, 2012). Схватање које све реалистичке теорије деле јесте да се карактер односа међу државама не мења, и да, у најмању руку, није пријатељски. Кривицу за овакво понашање држава, према мишљењу реалиста, сноси анархични међународни систем који приморава људе да константно повећавају своју моћ како би осигурали безбедност своје државе.

Реалистичке теорије објашњавају овакво поступање држава на два начина - са једне стране, класични реалисти виде узрок анархије у рђавој људској природи, док са друге, неореалисти највећи значај придају самој структури међународних односа. Комбинација ова два фактора заједно са сложеност унутрашњом политиком, према мишљењу неореалиста, главни је кривац песимистичног гледишта на међународне односе. У сваком случају, постоје одређени аксиоми који чине основу свих реалистичких теорија (Вилијамс, 2012):

- Националне државе се сматрају најважнијим међународним актерима,

- Међународни односи се налазе у стању анархије, пре свега јер не постоји наднационално тело (светски полицајац) које би санкционисало несавесно понашање држава,
- Све државе које су део међународног система поступају као рационални актери у циљу остваривања сопствених националних интереса и
- Најважнији интерес свих држава јесте преживљавање кроз константно акумулирање моћи, што их често доводи у безбедносну дилему.

Реализам је био доминантна теорија која је формулисала политике великих сила у периоду Хладног рата. Примера ради, аутори попут Хенрија Кисинџера и Збигњева Бжежинског тада су имали велики утицај на формирање спољне политике Сједињених Држава. Иако је личило да је са падом Берлинског зида и распадом Совјетског савеза завршен и период доминације реализма, јавни дискурс последњих година поново почиње да наглашава повратак хладноратовском, реалистичком погледу на свет.

Имајући претходно наведено у виду, можемо закључити да реалистички приступ остваривању националне безбедности на пољу економије у себи садржи и утицаје државе о којима говори кејнсијанизам, што ћемо потврдити у наредним поглављима.

2.2.2. Либерализам

Либерализам јесте друга доминантна школа мишљења унутар теорије међународних односа која се заснива на три повезана принципа (Shirayev & Zubok, 2019):

- Одбацивање политике акумулирања моћи као јединог могућег начина интеракција у међународном систему,
- Наглашавање узајамне користи и међународне сарадњу које државе могу остварити кроз међусобне интеракције и
- Важност улоге међународних организација и невладиних актера у процесу обликовања државне политике.

Поред тога, ова школа мишљења препознаје три фактора који подстичу међудржавну сарадњу уместо сукоба (Shirayev & Zubok, 2019):

- Међународне институције, попут Уједињених нација, имају улогу форума за решавање спорова ненасилним путем,

- Међународна трговина - вероватноћа сукоба између држава се смањује када су њихове економије међусобно повезане (идеја мирне трговине) и
- Ширење демократије са идејом да демократски политички системи не ратују међусобно, те што више демократских држава у свету буде, то ће и међудржавни ратови бити ређи.

Либерали инсистирају на улози међународних институција када је у питању повећање сарадње између држава. У том смислу, очекује се смањивање међудржавних сукоба са јачањем улога које имају међународне организације, пре свега стварањем међузависности. Та међузависност има три главне компоненте - државе остварују међусобне интеракције на различите начине, од којих је најзначајнији трговина. Са друге стране, повећање безбедности углавном није примарни циљ у интеракцијама између држава.

Ради потпуног разумевања значаја либерализма, неопходно је детаљније објаснити идеју мирне трговине (Вилијамс, 2012). Комерцијални либерализам види основну мотивацију у економској користи коју државе могу остварити приликом међусобне сарадње, при томе препознајући економију као кључни чинилац мира. Међународна трговина користи свим учесницима, говорио је Дејвид Хјум (*David Hume*). Међутим, развој економских процеса од 18. века па до данас довео је у питање ову тврдњу у више наврата. Током 20. века и убрзане експанзије реализма и економског протекционизма, бројни познати економисти тога доба (попут Фридриха Хајека или Вилхелма Репкеа) инсистирали су на одвајању државне власти од економске сфере. Ипак, протекционистичким мерама је дат примат у већини развијених држава тог доба.

Као што можемо да видимо, либералистичка схватања на пољу економије се у великој мери поклапају са монетаристичком теоријом. Инсистирање на самосталности тржишне економије наспрам државног интервенционизма поставља се као доминантни дискурс. У условима мира (који у овом случају подразумева непостојање кризе), сложићемо се да овај приступ доноси са собом бројне предности. У поглављу које следи биће приказане највеће кризе у претходних сто година кроз призму очувања националне безбедности погођених држава.

3. ИСТОРИЈАТ УТИЦАЈА ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОМЕНА НА НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Трансформација светске економије током 20. и почетком 21. века била би немогућа посматрачу који је живео 1900. године. Производња по глави становника, структура производње и финансијски системи који су одржавали раст економске активности током овог периода промењени су до непрепознатљивости.

Технолошке промене довеле су до огромног повећања производње добара и услуга, довољног да подрже повећање животног стандарда и експоненцијалну експанзију бројности становништва. Повећање продуктивности праћено је специјализацијом у производњи, што је довело до растућег значаја тржишта која су олакшала размену добара и дифузију технологије, како унутар, тако и између економија националних држава. Значајним смањењем трошкова превоза, технички напредак је допринео географском ширењу тржишта. Међутим, неједнакост између богатих и сиромашних региона такође се временом значајно повећала.

Природа међународног монетарног система се значајно мењала у више наврата током претходног века. Тако је међународни финансијски систем комуницирао са различитим трендовима и кретањима у реалној економији, остварујући утицај на међународну трговину и кретање капитала. Снаге на којима се темеље промене у финансијским институцијама, али и монетарним и фискалним политикама, утицале на способност земаља да искористе могућности које им пружа глобализација.

Улога јавног сектора значајно се проширила током двадесетог века, како у индустријским државама, тако и у земљама у развоју. То се јасно огледа у повећању односа јавних прихода и расхода према бруто домаћем производу (IMF Research Department, 2000). Истовремено, погледи на одговарајућу улогу владе наспрам ослањања на тржишне снаге су се знатно променили и настављају да се развијају.

У наставку овог поглавља биће представљене највеће кризе које су задесиле свет током претходних сто година (Bondarenko, 2020), као и мере које су националне економије морале предузимати ради осигурања сопствене безбедности. Прецизно, посебна пажња биће посвећена Великој депресији 1929-1939. године, нафтном шоку из 1973. године, Азијској кризи 1997. године, као и најскоријој финансијској кризи 2007-2008. године.

3.1. Велика депресија 1929-1939. године

Велика депресија представља најгору финансијску и економску катастрофу 20. века, коју је покренуо пад берзе на *Wall Street*-у 1929. године (Pells & Romer, 2020). Лошим одлукама администрације у Сједињеним Државама, криза је продужена скоро 10 година, резултирајући огромним губитком дохотка, рекордним стопама незапослености и губитком производње, посебно у индустријализованим државама света. На врхунцу кризе 1933. године, стопа незапослености у САД износила је скоро 25% (Amadeo & Anderson, 2020).

Иако је Велика депресија почела као просечна рецесија 1929. године, до 1933. је довела до огромних губитака по економије како САД, тако и читавог индустријализованог света. БДП Сједињених Држава пао је за невероватних 30%, док је скоро половина укупне индустријске производње практично престала са радом (Pells & Romer, 2020). Колики је значај ове кризе показује и чињеница да је током финансијске кризе из 2008. године, БДП у САД пао за 4.3%, а незапосленост остала испод 10%. Да је криза имала светске размере, говори нам и то да су британска, немачка и француска економија истовремено прошле кроз период рецесије.

Када говоримо о економском опоравку, ради свеобухватног увида морамо узети у обзир актуелне процене изласка из кризе у циљу могућности поређења. САД, као најпогођенијој држави, требало је више од 10 година да се врати на економски статус који је имала пре кризе, тако да је пун капацитет обновљен тек 1942. године (Pells & Romer, 2020). Са друге стране, осталим великим силама требало је значајно мање времена. Уједињено Краљевство прво је изашло из кризе након три године (углавном услед изузимања од златног стандарда), док је Француској било потребно чак 8 година до потпуног привредног опоравка. Поређења ради, актуелне прогнозе иду у правцу да ће Европској унији бити потребно између две и три године да изађе из кризе узроковане пандемијом коронавируса, што представља оптимистичну прогнозу с обзиром на економску ситуацију у овом тренутку (поновно увођење рестриктивних мера).

Велика депресија проузроковала је различите мере држава у циљу сузбијања последица кризе. Најзначајнија промена била је повезана са завршетком коришћења златног стандарда - централне банке након кризе више нису биле у обавези да у резервама држе количину злата која је по својој вредности истоветна укупној количини штампаног новца у оптицају.

Систем јесте привремено враћен у функцију након завршетка Другог светског рата, али је до 1973. године систем фиксног курса коначно замењен флукутирајућим. Поред тога, Велика депресија је променила приступ државе када су у питању финансијска тржишта. На пример, у САД је 1934. године образована владина агенција за контролу берзанског пословања - *The U.S. Securities and Exchange Commission (SEC)*, док је нешто раније усвојен закон (1933 *Banking Act*) који је забранио банкама трговину дериватима на финансијским тржиштима.

Најзначајнија промена за нашу тему јесте развој макроекономских политика намењених ублажавању наглих економских померања. Централна улога смањене потрошње и пада вредности новца (инфлације) у депресији навела је раније поменутог економисту Џона Кејнса да развије нове идеје у свом делу „Општа теорија запослености, камата и новца“ (1936). Кејнсова теорија је тврдила да би се повећање државне потрошње, смањење пореза и монетарна експанзија могли користити за излазак из депресије (Keynes, 1936). Овај приступ, у комбинацији са растућим мишљењем да влада треба да утиче на стабилизацију запошљавања, довео је до много активније политике државе у области економије од 1930-их година. Од Велика депресије па до данас, законодавна тела и централне банке широм света свакодневно утичу на економска померања у циљу спречавања нежељене инфлације или дефлације.

3.2. Нафтна криза 1973. године

Нафтна криза 1973. године започела је када су чланице Организације земаља извозница нафте (ОПЕК-а) прогласиле нафтни ембарго усмерен на државе Запада за које се сматрало да подржавају Израел током Јомкипурског рата против коалиције арапских земаља на простору Блиског истока (ембарго усмерен на Канаду, Јапан, Холандију, Уједињено Краљевство и Сједињене Државе). До краја ембарга 1974. године, цена нафте порасла је са \$3 по барелу на скоро \$12 (US Department of State, 2020). Ради разумевања озбиљности кризе, еквивалент овом расту био би да цена барела нафте скочи са \$17 на \$61 (према стању тржишта из 2018. године). Ембарго је изазвао нафтни шок који је проузроковао дугорочне последице на глобалну политику и економију.

Затегнути међународни економски односи у том периоду довели су до тога да се Сједињене Државе 1971. године једнострано повуку из Бретонвудског споразума (*Bretton Woods system*), напустивши златни стандард, који је овај пут коначно престао да важи. И Велика Британија се убрзо одлучила на исти потез, док су остале велике силе следиле њен пример.

Предвиђајући да ће вредности валута држава које су напустиле златни стандард непредвидиво осцилирати, државе су повећале своје новчане резерве, доводећи до наглог смањења вредности долара и других валута (депресијације), чиме се и реални приход произвођача нафте смањило.

У САД, поремећаји у процесима производње и дистрибуције роба, и следствено томе промене цена, сматрани су главним кривцем за наступајући период рецесије, чинећи тако нафтну кризу другим најзначајнијим догађајем у 20. веку који је трајно изменио економску политику САД. Ембарго је имао негативан утицај на америчку економију узрокујући и непосредне безбедносне претње по енергетску безбедност државе, што је условило трагање за новим тржиштима, са једне стране, и окретање обновљивим изворима енергије, са друге. Према Питеру Гросману (*Peter Grossman*), америчком енергетском политиком од нафтне кризе доминира „кризни менталитет“ који промовише скупа и брза појединачна решења економских проблема која занемарују тржишне и технолошке реалности (Grossman, 2013).

Поред САД, и чланице ОПЕК-а примениле су одређене мере којима су заштитиле своје економске интересе. Првенствено, државе Блиског истока су покренуле процес национализације нафтних компанија које су функционисале у оквиру њихових граница. Национализација нафтне компаније *Saudi Aramco* 1980. године од стране Саудијске Арабије представља најзначајнији потез државе на овом пољу, јер су након њега и друге чланице ОПЕК-а кренуле сличним путем.

На простору Европе, централне банке одлучиле су нагло да смање каматне стопе како би подстакле економски раст, одлучивши да могућност инфлације није примаран проблем (на сличан начин као и данас, за време пандемије коронавируса). У периоду после 1985. године економија је донекле постала отпорнија на флукуације цена енергената, што нам говори и чињеница да су 1974. године 7 од 15 највећих светских компанија на листи *Fortune 500* биле нафтне компаније, да би 2014. године овај број пао на само 4 (Fortune, 2020).

3.3. Азијска криза 1997. године

Азијска финансијска криза захватила је већи део источне и југоисточне Азије у јулу 1997. године и пробудила страхове од светског економског слома узрокованим несавесним и неодговорним поступањем доносиоца политичких одлука на овом простору.

Криза је започела на Тајланду, финансијским колапсом тајландског бата након што је влада била приморана да одбади фиксни курс државне валуте у корист флукутирајућег курса. Оваква одлука довела је до повлачења капиталних инвестиција, покрећући регионалну ланчану реакцију у економској сфери. У већини држава југоисточне Азије дошло је до пада вредности националних валута, девалвирања тржишта акција, као и до наглог пораста јавног дуга.

Поред Тајланда, Индонезија и Јужна Кореја су највише погођене овом кризом, о чему говори и чињеница да су односи спољног дуга и БДП-а порасли за две трећине на нивоу Асоцијације нација југоисточне Азије (АСЕАН) у периоду 1993–96. године, а затим и преко 80% током врхунца кризе (Asian Development Bank, 2003). Као одговор на кризу у циљу превенције глобалног финансијског шока, Међународни монетарни фонд (ММФ) обезбедио је \$40 милијарди за стабилизацију националних валута Јужне Кореје, Тајланда и Индонезије, под условом спровођења реформе економско-политичког система. Од 1999. године азијске економије почињу да се опорављају.

Економија овог региона пре кризе пружала је високе каматне стопе страним инвеститорима како би привукла капиталне инвестиције, што је довело до великог прилива новца и значајног раста цена имовине. „Азијско економско чудо“ које се догодило на преласку у последњу деценију прошлог века довело је до годишњег раста БДП-а држава југоисточне Азије у двоцифреним вредностима. Међутим, капитализам у ауторитарним политичким системима прожет високим степеном корупције довео је до неконтролисане потрошње развојних средстава (Hughes, 1999), те иако не постоји сагласност око узрока кризе, највећу одговорност сnose саме државе. Криза је довела до повлачења страних инвестиција, што је након очајничких економских мера државе приморало прелазак на флукутирајуће валутне курсеве, стварајући раст дуга у приватном сектору што је довело до масовних банкрота.

Као што смо већ напоменули, вероватно је да су фискалне и монетарне мере држава на овом простору главни узроци кризе. Међутим, други могући узрок изненадног финансијског шока може се приписати примопредаји политичког суверенитета над Хонг Конгом Кини у јулу 1997. године. Овај тренутак је важан јер су током највећег дела 1990-их година инвестициона средства долазила у регион југоисточне Азије највише кроз финансијска чворишта попут Хонг Конга.

Међународни монетарни фонд јесте обезбедио пакете финансијске помоћи за погођене економије како би им омогућио да избегну економски крах, али се у пакету налазио и услов „структурног прилагођавања“ финансијског сектора. Државе су на овај начин приморане да смање државну потрошњу и буџетни дефицит, допусте банкрот несолвентних банака и финансијских институција и повећају камате на кредите. Слично као и у осталим деловима света које су захватиле демократске промене, успостављене су одговарајуће владине институције за контролу и надзор свих финансијских активности, а финансијски системи су реструктурирани на транспарентним основама по узору на развијене државе Запада. На основу случаја Азијске кризе можемо закључити да интервенционистичке мере саме по себи не морају дати жељени резултат кризног опоравка, већ га значајно продубити и продужити.

И поред помоћи ММФ-а, Азијска криза је имала значајне ефекте на макроекономском нивоу - нагло смањење вредности валута, тржишта акција и других цена имовине у више држава АСЕАН-а. БДП држава чланица пао је за рекордних 31,7% 1998. године (Asian Development Bank, 2003), доводећи и до политичких преокрета - оставкама председника Индонезије Сухарта након 31 године владавине и тадашњег премијера Тајланда (*Chavalit-a Yongchaiyudh-a*). Након кризе, америчке инвестиције на Тајланду замењене су углавном европским инвестицијама, док су Јапан, Кина и Јужна Кореја поучене претходним искуствима повећале своје девизне резерве у циљу превенције међународних економских потреса.

3.4. Финансијска криза 2007-2008. године

Глобална финансијска криза из 2007-2008. године представља последњу економску кризу коју ћемо обрадити у овом поглављу, и уједно једину која ће нам дати увиде на који начин недовољна контрола приватног банкарског сектора од стране државе може довести до светског привредног колапса.

Како је криза настала? Прекомерно преузимање ризика од стране банака (Williams, 2010) у комбинацији са екстремним нереалним развитком америчког стамбеног сектора проузроковало је пад вредности хартија од вредности некретнина у Сједињеним Државама, доводећи до банкрота холдинг компанију *Lehman Brothers* у септембра 2008. године и изазивајући ланац негативних економских ефеката на међународном нивоу. Криза је покренула Велику рецесију, која је све до појаве актуелне пандемије коронавируса била најтежа глобална криза још од Велике депресије 1930-их година (Gopinath, 2020).

Економски шок се убрзо прелио и у Европу, најпре погађајући Грчку, која је већ била у економским проблемима, и Исланд, у коме су три највеће банке доживеле колапс услед кризе (The Economist, 2008). Губитак поверења инвеститора у комерцијалне банке и пад доступности повољних кредита довели су до наглог пада цена акција на тржишту 2008. и 2009. године, што је резултирало банкротима у банкарском сектору. Стопа незапослености у Сједињеним Државама се дуплирала до 10% у октобру 2009. године, бележећи највећи раст од 1983. године (US Labor Statistics Bureau, 2012).

Кризни одговор националних фискалних политика на Велику рецесију обухватио је директну финансијску помоћ и различите облике подстицаја за привреду, са једне стране, и експанзивну фискалну и монетарну политику са друге. Посебна улога припала је централним банкама које су кредитирањем и другим интервенцијама спречиле масовне банкроте. До тада највећа инјекција ликвидности на кредитно тржиште и највећа акција монетарне политике у светској историји обављена је од стране централне банке Сједињених Држава (Фед-а). Сличан модел пратиле су и европске централне банке, откупљујући дуг комерцијалних банака новоиздатим повлашћеним акцијама. Поред тога, Фед повећава количину новца у оптицају у циљу превенције „замке ликвидности“ (*liquidity trap*).

Студије као узрок кризе наводе недовољну контролу пословања на тржишту које је омогућило банкама прекомерно задуживање. Једна од тих студија јесте и она Организације за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) из 2012. године, у којој аутори сугеришу да банкарски прописи засновани на споразумима из Базела подстичу неконвенционалне пословне праксе које појачавају степен финансијске кризе када она настане (Slovik, 2012). Поред тога, одлука америчке агенције за контролу тржишта (U.S. SEC) да 2004. године дозволи инвестиционим банкама да повећају степен задуживања у великој мери је потпомогла развој кризе, што је ова агенција и потврдила (Labaton, 2008).

Да врста политичког уређења игра велику улогу у адекватности и брзини одговора на кризу, говори и извештај из 2011. године који је успешно избегавање кризе од стране Канаде објаснио јасном улогом централизованог регулатора (Bordo, Redish, & Rockoff, 2011), наспрам фрагментираних банкарских система САД са више регулаторних тела на различитим нивоима власти (федералног типа). У сваком случају, интервенционистичке мере биле су и у овом случају пресудне у кризним временима, потврђујући начела кејнзијанизма (Keynes, 1936).

4. АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕ ЛИТЕРАТУРЕ О УТИЦАЈУ ПРЕТХОДНИХ КРИЗА, КАО И ПАНДЕМИЈЕ НОВОГ КОРОНАВИРУСА НА ЕКОНОМИЈЕ НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА

Нема спора да се читав свет тренутно налази у економској кризи која је без преседана у модерном времену. Нови коронавирус изазвао је економски шок, првенствено у ланцима снабдевања (јер су људи приморани да не раде, а ланци снабдевања нарушени потребом за социјалном дистанцом), али и наглим падом потражње (како приходи опадају, људи бирају штедњу наспрам потрошње услед економске неизвесности). Иако је још много тога непознато о озбиљности последица актуелне кризе, можемо извући поуке из прошлих економских криза које су на својствене начине обележиле 20. век и почетак 21. века, а које смо у претходном поглављу обрадили.

Историја сугерише да су за ублажавање акутне фазе економске кризе потребна два састојка - транспарентно решавање основног узрока кризе (сузбијање пандемије) и адекватне фискалне и монетарне мере држава које ће ублажити насталу штету и изазвати позитивну промену расположења потрошача (Sichel, 2020). Историја такође сугерише да ће успешно окончање кризе захтевати велике, смеле и правовремене одговоре доносиоца политичких одлука. С тим у вези, у овом поглављу биће обрађени најважнији политичко-економски консензуси који представљају прекретнице у понашању држава на економском плану како на регионалном, тако и међународном нивоу. У наставку ћемо објаснити на који начин су усвајање Вашингтонског, Пекиншког и Мумбајског консензуса, као и Сеулских реформи утицали на економску безбедност националних држава.

4.1. Последице најважнијих економских консензуса

Начине на које међународне организације обликују економије националних држава можемо сагледати полазећи од тога зашто се државе уопште придржавају прописа и начела донетих од стране међународних организација. Са једне стране, утилитаристички приступ наглашава да ће се државе придржавати тих начела докле год је то њима у интересу (са аспекта великих сила), док са друге стране слабији играчи морају поштовати правила јер ће у супротном сносити санкције (Вилијамс, 2012). Иако међународне организације можда нису нарочито успешне у превазилажењу историјског политичког наслеђа у корист будућности, могу да делују преусмеравајуће са либералног на интервенистичко становиште и обрнуто (Linos, 2007).

Глобализација је нарочито у 21. веку поставила изазов националним економским системима да константно проналазе одговарајуће политике, које ће истовремено бити у складу са националним интересима и међународним правилима. У том смислу, државе су се кроз 20. век удружиле у регионалне или интеррегионалне групације (попут Европске уније, НАФТА-е, МЕРКОСУР-а или АСЕАН-а) на основу поклапања интереса и/или вредности, како би се успешно избориле за место у међународној политици. Тако се поставља кључно питање - Да ли ће националне државе и у будућности поштовати своје међународне обавезе и како ће то обликовати њихове економске системе? Уколико се вратимо на почетак поглавља, јасно је постављена ситуација која има највеће шансе да се догоди у наредним годинама и деценијама. Интервенционистички приступ обезбеђен кроз моћ великих сила наставиће да им омогућава пркошење међународним правилима, док ће на мањим играчима бити да мудрим политичким одлукама балансирају између националних интереса и скромних капацитета. Консензус представљен у Вашингтону крајем прошлог века представља пример оваквог тренда.

4.1.1. Вашингтонски консензус

Вашингтонски консензус представља пакет економско-политичких реформи посебно намењених земљама у развоју које су погођене кризом (Williamson, 1990). Термин је први пут употребио економиста Џон Вилијамсон (*John Williamson*) 1989. године, у време пада Берлинског зида и окретања Источног блока од контролисане привреде ка неолиберализму. Консензус је обухватио десет скупова реформи:

- Репформа фискалне политике у правцу смањења фискалног дефицита у односу на БДП,
- Преусмеравање јавне потрошње са субвенција привреди ка образовним и здравственим институцијама, као и инфраструктурним пројектима,
- Пореске реформе и стандардизација пореских стопа,
- Тржишна регулација каматних стопа,
- Конкурентни (и флукутирајући) девизни курс,
- Либерализација трговине - уклањању квантитативних ограничења при увозу роба и услуга, централизовање царинског система и смањење царина,
- Либерализација правила о страним директним инвестицијама,
- Законско формализовање приватизација државних предузећа,

- Дерегулација прописа који отежавају улазак на тржиште или ограничавају конкуренцију и
- Обезбеђивање максималне правне сигурности по питању имовине.

До данас не постоји јединствен став по питању утицаја примене овог консензуса на економску безбедност држава. Према студији из 2020. године, спровођење политика садржаних у Вашингтонском консензусу значајно је утицало на повећање БДП-а по становнику у средњерочном и дугорочном периоду, расту просечне зараде и укупном расту економије у збирној стопи од 16% на десетогодишњем нивоу (Grier & Grier, 2020). Са друге стране, критике иду у правцу оспоравања „прекомерног“ фокуса на јачање домаћег тржишта на штету кључних економских функција државе (Stiglitz, 2002). Поред тога, питања које се намећу везана су за недостатак изграђених контролних институција и изједначавања социјалних неједнакости, које се у либералној економији додатно појачавају.

Државе у Јужној Америци и у 21. веку настављају да се супротстављају неолибералним начелима (посебно Аргентина и Венецуела), критикујући тржишни фундаментализам. „Борба за људска права“ иде то те мере да се државе Запада (на челу са САД) и меком и тврдом моћи боре против ауторитативних лидера који не желе да прихвате економски сет реформи. Континуиране кризе појачане спољним фактором приметне су до данас у многим подручјима како у Латинској Америци, тако и у другим деловима света који нису безпоговорно прихватили наведени сет реформи. При одлучивању о адекватном приступу остваривању економској безбедности у пост-кризном опоравку, сада се поставља још један чинилац - немогућност одабира, односно наметање сета политика које се у највећој мери косе са националним интересима држава.

У међувремену, „паметне“ економије попут Норвешке, Сингапура или Кине делимично су одбациле неолиберални приступ који чини окосницу Вашингтонског консензуса, и уместо тога покренуле сопствени развојни пут на бази одрживих капиталних инвестиција које финансирају владе ових држава у циљу реализације стратешких инфраструктурних пројеката (Firzli, 2011). Према анализи ризика објављеној од стране *Euromoney* магазина (Mortimer, 2012), успешне земље попут Сингапура и Јужне Кореје се и даље сећају оштрих механизма прилагођавања који су им наметнули Међународни монетарни фонд и Светска банка током Азијске кризе крајем прошлог века (поглавље 3.3). Наведене државе су „тихо“ напустиле Вашингтонски консензус масовним инвестицијама у инфраструктурне пројекте, наводи се у часопису, које су се показале веома успешним.

Јужна Кореја и Сингапур, познати и као азијски тигрови, су почетком 21. века достигле врхунац економског развоја првенствено специјализацијом својих економија. Ове земље усредсредиле су се на велика улагања у своју инфраструктуру, као и у образовање које је изнедрило квалификоване раднике и радна места високообразовних профила (попут инжењера и лекара). Ова политика је била успешна и помогла је развоју земаља у напредније и развијеније индустријске државе са високим приходима. Док је Сингапур постао глобални финансијски центар, Јужна Кореја је своје место пронашла међу највећим произвођачима електронских уређаја и опреме. Иако је Светска банка још 1990-их година убрзани развој азијских тигрова приписала неолибералној економији, источни аутори наглашавају да су интервенције државе биле пресудне за успешност овог процеса (Chang, 2006).

4.1.2. Пекиншки консензус

Кинески економски модел који се примењује на простору ове државе од краја 1970-их година у највећој мери је заслужан за вишедеценијски раст који је Кину поставио међу највеће економије света (Zhang J. J., 2011). Термин „Пекиншки консензус“ први пут је употребио бивши консултант Хенрија Кисинџера, Џошуа Купер Рамо (Joshua Cooper Ramo), 2004. године како би уоквирио овај модел економског развоја као алтернативу Вашингтонском консензусу (Turin, 2010). У то време, нагласак овог консензуса био је постављање алтернативе пакету реформи представљених од стране ММФ-а и Светске банке на челу са Сједињеним Државама, и уједно делегитимизација универзалности овог пакета.

Рамо је приступ економији од стране Пекинга описао као политику која користи иновације како би постигла правичан и висококвалитетан раст уз одбрану националних интереса (Ramo, 2004), док су западни аутори овај модел представили као стабилну репресивну политику која омогућава брзи економски раст (Kurlantzick, 2014). Критике инсистирају да је уместо поверења у слободно тржиште за економски раст задужена држава, те не постоји политичког либерализма - водећа Комунистичка партија Кине јесте доминантна. Са друге стране, источни аутори описују ову политику као бригу о држави ради служења народу, инсистирајући на постепеним реформама уместо неолибералне „шок терапије“ - селективно преузимање страних идеја, начина организације и функционисања привреде уз спровођење прво лакших економских реформи (Zhang W.-W. , 2006).

Пекиншки консензус задобио је знатну пажњу након финансијске кризе 2008-09. године, омогућавајући Кини да настави динамични економски раст док су најразвијеније државе Запада доживљавале рецесију. Ипак, модел је широко критикован речима да Кина поседује велике количине јефтине радне снаге, што је чини атрактивним тржиштем за стране инвестиције и истовремени неограничени приступ америчком тржишту за пласирање произведене робе (The Economist, 2009). Па ипак, Кина је и 2020. године успела да поред пандемије коронавируса остане једна од ретких држава са позитивним економским билансом, о чему ћемо више говорити у поглављу 4.2.2.

Како заправо функционише економија Кине? Држава поседује комплетну земљу, право на експлоатацију енергетских ресурса и остварује контролу на целим финансијским сектором (Trautwein & Johnston, 2019). Међутим, ова ексклузивна права држава преноси на приватни сектор те на тај начин оставља простор капиталистичким елементима привреде. Компаније које послују у секторима попут енергетике и банкарства се налазе у већинском власништву државе, стварајући тако социјалистичку тржишну економију.

На спољно-политичком плану, Кина је у последњој деценији постала активни учесник глобалних економских дешавања - ово се посебно испољава у виду иницијативе „Појас и пут“, глобалне развојне стратегије усвојене 2013. године која укључује развој инфраструктуре и капитална улагања у више десетина држава на простору Европе, Азије и Африке. Инвестиције су углавном усмерене у развој инфраструктуре, односно путне и енергетске мреже. Међутим, овај пројекат је углавном ограничен на традиционално незападни свет.

4.1.3. Мумбајски консензус

Мумбајски консензус представља термин који се користи за означавање индијског модела економског развоја (Freeland, 2010). Овај модел се за разлику од приступа Кине више ослања на домаће тржиште него на извоз, односно повећање домаће потрошње насупрот приливу инвестиција, тежи развоју индустрије која не подразумева постојање јефтине и нискоквалификоване радне снаге (Das, 2006). Са друге стране, дели капиталистички приступ Вашингтонског консензуса, изузев идеја које окружују ширење демократије и слободне трговине.

За стављање у оквир овог пакета економско-политичких реформи заслужан је Лери Самерс (Larry Summers), саветник бившег америчког председника Барака Обаме, који је 2010. године званично формулисао трећи економски пут.

Према његовим речима (Quinn, 2010), тај пут се не заснива на идејама либералног капитализма Сједињених Држава нити ауторитарног капитализма Кине, већ на идеји демократске државе у развоју, вођеној економским развојем усмереним на људе - расту домаће потрошње и развоја средње класе друштва.

Од стицања независности након II светског рата, Индија је попут Кине била на путу ауторитарног политичког система. Међутим, политичка моћ се упркос томе постепено децентрализовала на ниже нивое законодавне власти. Реформе које су либерализовале економију Индије почињу да се спроводе почетком 1990-их година, првенствено постепеним удаљавањем државе од до тада великих државних предузећа, избегавајући „шок терапију“ чији су заступници ММФ и Светска банка. У корист успешности реформи говори и чињеница да је економија ове државе расла више од 6% на годишњем нивоу у периоду 1980-2006. године (Das, 2006).

Индија постепено врши либерализацију своје економије од 1991. године процесом који су тадашње власти назвали „дезинвестирање“ - програм смањења државног удела у највећим до тада државним компанијама и на крају преносом контроле на приватне инвеститоре. Компаније од стратешког значаја које су овим процесом обухваћене пословале су у областима експлоатације енергената и племенитих метала. Истовремено, влада Индије спроводила је реформе за повећање ефикасности које су допуњивале приватизације.

Мумбајски консензус се залаже за успостављање институционалног оквира погодног за промоцију конкуренције пре саме приватизације државних компанија. Оваква постепена приватизација даје влади времена да пронађе праву меру контроле цена и нивоа субвенција, што је урађено оснивањем бројних регулаторних агенција у области телекомуникација, тржишта капитала и тешке индустрије.

Можда и најконтроверзнија карактеристика Мумбајског консензуса јесте да не следи традиционални модел развоја државе из аграрне економије у нискоквалификовану производну економију која потом долази до статуса високотехнолошке производње и на крају у услужне економије. Индија је успела да прескочи међукорак стварања производних капацитета капиталним инвестицијама у развој услужног сектора. Истовремено, нагли развој информационих технологија у Индији приписује се доступности великог броја висококвалификованих, образованих радника који течно говоре енглески језик и уједно захтевају вишеструко мање зараде у односу на радну снагу западног света.

Упркос аутократској власти и неефикасном бирократском систему, Индија је наставила да повећава своју економску безбедност све до доласка пандемије коронавируса, о чијим ће се ефектима говорити у поглављу 4.3.

4.1.4. Сеулски консензус

Као историјски наследник Вашингтонског консензуса, 2010. године међународни форум држава Г20 усваја препоруке Сеулског консензуса као скупа принципа и смерница усмерених повећању сарадње између Г20 и земаља у развоју са циљем јачања економског раста ради остваривања Миленијумских развојних циљева Уједињених нација, које су након 2015. године преформулисани у Циљеве одрживог развоја до 2030. године (International Business Times, 2011).

Кључна разлика у односу на Вашингтонски консензус била је омогућавање веће улоге државе када су у питању интервенције у економији. Поред тога, једнообразни приступ „одозго према доле“ замењен је прилагођеним решењима појединачних држава тако да оне могу одлучивати о садржају пакета економско-политичких реформи које одговарају њиховим националним интересима. Основни принципи консензуса из Сеула су:

- Економски раст треба да буде повезан са способношћу земаља у развоју да постигну Миленијумске развојне циљеве (данас Циљеве одрживог развоја), уз постизање одрживог економског раста.
- Развој равноправних партнерстава између држава Г20 и земаља у развоју.
- Решавање системских проблема на регионалном нивоу, где би Г20 колективним акцијама направио позитивне промене.
- Економске политике треба да буду наклонене развоју приватног сектора привреде као главног актера у повећању стопе привредног раста.
- Комплементарност политика држава Г20 ради избегавања дуплирања напора у решавању регионалних и глобалних изазова, ризика и претњи.
- Фокусирање на доношење практичних мере за решавање хитних проблема у свету.

Уз наведене принципе, консензус је изнедрио кључне подручја у којима треба начинити позитивне промене у земљама у развоју - инфраструктурне инвестиције, отварање нових радних места у приватном сектору, развој људских ресурса, развој слободне трговине, обезбеђивање приступа финансијским услугама, одрживи раст и безбедност хране.

Реакције јавности на консензус из Сеула су мешовите. Магазин *Financial Times* препоручени пакет реформи сматра практичним приступом економском развоју (*Financial Times*, 2010), док износи критике на рачун његове сличности са „застарелим“ Вашингтонским консензусом. Са друге стране, *The Wall Street Journal* хвали идеју усмерену ка већем финансирању инфраструктурних пројеката (Ramstad, 2010). Научна јавност је критички усмерена према консензусу, називајући га „козметичком“ променом неолибералног пакета реформи које долазе из Вашингтона (Callaghan, O'Keeffe, Davies, & Price-Thomas, 2013).

Претходно поглавље изнедрило је више могућих приступа економском развоју - супротстављени Вашингтонски и Пекиншки консензуси са једне стране, Сеулски консензус као допуњени наставак неолибералне политике и трећи пут Индије који комбинује прва два. О економским трендовима које су створили наведени економски модели говорићемо у поглављу које следи.

4.2. Економски трендови развијених држава створени на основу статистичких података

4.2.1. Сједињене Државе

Упркос суочавању са значајним изазовима на политичком пољу, економија Сједињених Држава заузима доминантно место у свету, са око 20% укупне глобалне производње и високом БДП-у по глави становника (*Focus Economics*, 2020). Технолошки сектор представља покретач развоја ове државе јер чини око 80% укупног тржишног удела у САД. На другом месту са око 15% укупног удела у тржишту се налази производни сектор, који је сачињен од произвођача аутомобила и ваздухоплова.

Суштина економског развоја јесте у великој, високо образованој и веома продуктивној радној снази, која свој пуни потенцијал остварује у либералном тржишту. Са једне стране, држава гарантује економску безбедност традиционално стабилним политичким поретком и функционалним правним системом. Са друге, константан прилив имигрантске популације осигурава разноликост у погледу иновација и свих других пројеката у области истраживања и развоја (R&D), као и капиталним инвестицијама.

До почетка пандемије коронавируса, америчка економија је бележила развој на свим кључним пољима - број становника се повећавао (углавном миграцијама), БДП је растао како у апсолутним тако и у *per capita* бројкама у просеку од преко 2% годишње, подстакнут опадајућом незапосленošћу (3.7% у 2019. години) и повећањем домаће потрошње.

Овакви резултати остварени су захваљујући адекватној монетарној и фискалној политици, односно потезима федералне владе која је на тај начин осигуравала економску безбедност земље (Focus Economics, 2020).

Економска политика САД у мирним периодима састојала се од одржавања стопе инфлације око 2%, постепеног повећавања каматних стопа Фед-а и располагања око 40% буџета дискреционим правом. У кризним временима, фискална политика је углавном била веома слична - подстицајни пакети привреди и смањење каматних стопа и пореза обележили су како финансијску кризу 2008-09. године, тако и актуелну пандемију коронавируса. Илустрације ради, администрација председника Барака Обама одобрила је подстицаје економији у износу од скоро \$300 милијарди, док је влада Доналда Трампа донела подстицаје укупно вредне више билиона долара у два наврата током 2020. године. Благовремени финансијски пакети помоћи су у великој мери заслужни за тренутни повратак економије на територију развоја, и враћање рекордне незапослености у подношљиве оквире.

Након године економског пада, у наредном периоду се очекује повратак на континуирани пут развоја. Фед предвиђа да ће САД остварити економски раст у наредне три године (4.2%, 3.7% и 2.4%), док ће се стопа незапослености вратити на стање од 3.7% тек 2023. године (Amadeo & Wohlner, 2020). Циљана инфлација од 2% би требало да буде достигнута исте године, када ће се разматрати промена тренутних каматних стопа које су у оквирима 0.00%-0.25%. Поред тога, финансијска тржишта ће наставити да утичу на цене најважнијих светских добара попут енергената и хране, о чему ћемо детаљније говорити у каснијим поглављима.

4.2.2. Кина

Од отварања могућности за спољне инвестиције и спровођења реформи у циљу стварања слободног тржишта крајем 1970-их година, Кина проналази место међу највише растућим економијама, са годишњим економским растом преко 9%, постижући најбрже одрживо ширење економије у историји света (Morrison, 2015). Такав раст омогућио је Кини многоструко увећање БДП-а и помогао да се око 800 милиона људи извуче из апсолутног сиромаштва. Поред Сједињених Држава, Кина постаје једна од највећих светских економија.

Са друге стране, Кина наставља да се суочава са великим бројем економских изазова - економска политика се претежно ослања на стране инвестиције и извоз уместо на домаћу потрошњу, банкарски систем је углавном под директном контролом државе.

Посебно је приметно повећање разлика између богатих и сиромашних (Morrison, 2015). Влада Кине се 2015. године обавезала на решавање ових изазова, пре свега применом економских политика у циљу развитка тржишне економије, удела домаће потрошње и гарантовања социјалне сигурности.

Те планове је у одређеној мери пореметила пандемија коронавируса, али је Кина адекватним политичко-економским мерама успела да остане једна од врло ретких држава света која је и у 2020. години остварила економски раст (~2.1%). Према плану економског развоја Кине који је последњи пут ревидиран током јесени 2020. године, један од кључних изазова у наредном периоду биће смањење зависности економије од спољних инвестиција, извоза роба и увоза стране технологије. Према неким проценама, овај план ће вероватно и бити остварен, посебно услед очекивања да ће нова администрација у Вашингтону умањити трговинске тензије са Пекингом, највећим економским партнером (Focus Economics, 2020).

Анализе показују да ће се економски раст Кине нагло убрзати током 2021. године, подстакнут првенствено повећањем потрошње која се опоравља од наглог удара узрокованог рестриктивним мерама. БДП Кине ће се повећати за око 8% ове године, и око 5.2% у 2022. години (Focus Economics, 2020). Кључни економски трендови који ће обележити овај регион јесу раст индустријске производње и следствено томе извоза, континуирано велики прилив страних инвестиција и опоравак домаће потрошње (KPMG, 2020).

4.2.3. Европска унија

У контексту најразвијенијих држава света, Европска унија се неретко посматра као јединствени ентитет, што ћемо и овога пута учинити, пре свега јер се економска безбедност блока најчешће сагледава кроз призму Еврозоне, односно западног дела ЕУ. Пандемија коронавируса оставила је драстична последице по економију ЕУ током 2020. године, узрокујући најјачу рецесију од њеног оснивања - економија блока се у другом кварталу прошле године смањила за 11,8%, три пута више него током финансијске кризе 2008-09. године (Boersch, 2020).

Ипак, постоје значајне разлике између држава када су у питању економске последице које су наступиле. Шпанија је поднела највећи ударац у виду пада БДП-а за чак 18% (Boersch, 2020), уједно доживљавајући и једну од највећих катастрофа у својој историји када је у питању губитак људских живота (преко 52,000 жртава COVID-19). Поред Шпаније, Француска и Италија такође су претрпеле екстремне падове економске активности у јеку кризе (14% и 13%), док је Немачка забележила нешто мањи пад (10%).

Разлике у економским индикаторима зависиле су у највећој мери од успеха контроле ширења вируса, која се свела на парцијалне или свеобухватне рестриктивне мере, укључујући и апсолутну забрану кретања.

Снажан пад потрошње допринео је наглом уласку у економску кризу, углавном као резултат два фактора - потражња за робом попут аутомобила драстично је опала заустављајући индустрију, док су рестриктивне мере приморале домаћинства да смање потрошњу у сектору услуга.

Попут Сједињених Држава, и већина држава ЕУ је донела одређене економске мере како би ублажила утицај кризе на тржишта рада. Како би осигурале опстанак приватног сектора чије су услуге и робе потрошачи нагло престали користити, државе су одобриле краткорочне пакете помоћи привреди у циљу стабилизације тржишта рада. Ипак, процене сугеришу да је око 40% запослених у Француској и Италији било на привременом отпусту током лета 2020. године, док је у Немачкој и Шпанији тај проценат био дупло мањи (Boersch, 2020).

Позитивни сентимент условљен је степеном администрације вакцина против COVID-19, као и постигнутим трговинским споразумом између Европске Уније и Уједињеног Краљевства. У том смислу, економија ЕУ би требало да поврати већину изгубљене производње током 2021. године, подржана финансијском помоћи у укупном износу од €750 милијарди, као и подстицајном монетарном и фискалном политиком (смањеним порезима и каматним стопама. Економија ЕУ ће према неким проценама забележити раст од преко 5% у 2021. години и око 3% у 2022. години (Focus Economics, 2020), пратећи пут опоравка на предкризно стање до 2023. године, слично као САД.

4.3. Сагледавање дугорочних последица актуелне кризе по економије националних држава

Пандемија коронавируса негативно је утицала на приходе потрошача услед смањења продуктивности, стварајући проблеме у међународним ланцима снабдевања који се до данас нису опоравили и нема назнака да ће наступити драстичне промене у краткорочном периоду (Обрадовић, 2020). Поред директног утицаја на производни процес, пандемија је утицала на сентимент потрошача и променила њихове навике и понашања. Неизвесност услед смањеног дохотка и финансирања домаћинства, као и страх и паника који прате епидемију утицали су на смањење потрошње у услужним делатностима (попут туризма, угоститељства и транспорта).

Примера ради, Уједињене нације процењују да је економија Тајланда, заснована углавном на туризму), изгубила око \$47 милијарди или близу 9% БДП-а (UNCTAD, 2020). Губици у овом сектору пратио је губитак радних места, посебно у САД, Кини и свим великим државама западне Европе. Следствено томе, и авио индустрија је претрпела огромне губитке током највећег дела 2020. године. Међународна асоцијација за ваздушни превоз (IATA) проценила је губитке прихода авио компанија када је у питању превоза путника на преко \$300 милијарди (Pak, et al., 2020).

Повезано са претходним, економски изазови настали су и у индустрији енергената. Након незапамћеног пада цена нафте у негативне вредности током пролећа прошле године, заједничком активношћу држава чланица ОПЕК+ алијансе цене су се вратиле на предкризно стање. Ипак, дугорочност овакве ситуације остаје неизвесна услед чињенице да су осцилације ишле у позитивном смеру углавном смањењем производње, а не повећањем потражње која је доживела економски шок. Заједно са окретањем света ка „зеленим“ технологијама (OECD, 2011), изазови на овом пољу ће расти како за мале, тако и за највеће произвођаче енергената (попут САД, Саудијске Арабије, Русије и Кине). У поглављу 5.1. ће детаљније бити обрађен значај најважнијих светских ресурса по економску безбедност држава.

Уласком у 2021. годину, здравствено стање у највећем делу западног света остало је угрожено пандемијом коронавируса, који наставља да ремети економске активности и негативно утиче како на производну, тако и на услужну индустрију, те се очекује продужетак нестабилности што ће се директно одразити и на финансијска тржишта (Pak, и други, 2020). Независно од тога колике ће бити економске последице актуелне кризе, очигледно је да пандемије заразних болести имају потенцијал да створе озбиљне финансијске претње чак и најразвијенијим економијама света. Како епидемије нових заразних инфекција вероватно неће нестати у блиској будућности, потребне су проактивне колективне акције у циљу стварања одрживог система заштите економског просперитета. Закључак теме ће понудити потенцијалне оквире за организовање таквог система.

5. ИМПУЛСИ ЗА КРЕИРАЊЕ НОВИХ ЕКОНОМСКИХ ПАРАДИГМИ НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА

Кризна времена традиционално представљају најпогодније тренутке за редизајнирање економске будућности циљаним отклањањем ризика које је криза изложила и претворила их у реалне безбедносне претње. Као и у свим претходним великим кризама које смо описали у овом раду, на државама ће бити да и овај пут донесу адекватне мере којима ће обликовати брзину и једнакост опоравка свих погођених сектора привреде. Први корак у овом процесу требало би да буде идејно осмишљавање економске будућности путем разумевања на које начине је пандемија коронавируса највише оштетила економију на националним нивоима. Анализа вршена у Сједињеним Државама, земљи најјаче погођеној актуелном кризом, препознала је штетне утицаје у више подручја (Cheng, et al., 2020):

- Парадоксално, најсиромашнији слојеви становништва сносили су највећи терет негативног утицаја пандемије, погађајући људе који су и до тада имали економске или здравствене проблеме. Економска помоћ је у великом броју држава дошла у виду нециљаних једнократних и директних финансијских исплата (*helicopter money*), чиме ни на који начин нису адресирани постојећи системски проблеми.
- Мала и средња предузећа, која су била и остала кључни елемент раста процента запослености у готово читавом развијеном свету, посебно су оптерећена кризом услед недостатка потребног нивоа новчаних резерви за одржавање континуираних зарада запослених. Помоћ државе у овом случају била је углавном адекватна, међутим, поставља се питање могућности државе да у дугорочном периоду пружи неопходну помоћ уколико се криза продужи. Поред тога, улагање у иновације постаје ризично те се смањује вероватноћа прикупљања средстава за оснивање *start-up* компанија и других пројеката.
- Криза је разоткрила међурегионалне неједнакости у односу на доминантне привредне гране. Услугне делатности су посебно погођене кризом, што је довело до значајног повећања економских губитака у државама које своју привреду заснивају на туризму (попут земаља Медитерана). Са друге стране, дигиталне поделе везане за развијеност инфраструктуре створиле су ризике по економску безбедност на глобалном нивоу. Промене које су свој пут проналазиле постепеним развојем, сада постају основни услов за пословање пост-кризном друштву.

- Развој мегалополиса долази под знак питања, првенствено јер их гужва на јавним просторима чини жариштима веома погодним за трансмисију вируса. Поред тога, поједини аутори истичу негативне ефекте наглог раста мегалополиса у последњих неколико деценија, назначујући растућу неједнакост између града и села (Cheng, и други, 2020). Ако имамо у виду и загађеност животне средине која је посебно присутна у великим градовима, лако ћемо препознати непосредне безбедносне изазове који ће морати бити адресирани од стране доносиоца политичких одлука.

У циљу осигурања националне економске безбедности у дугорочном периоду, јасно је да је неопходан истовремени раст укупне економске продуктивности и јавног дохотка. Кроз примену неколико мера које су широко распрострањене у економској области данас, вероватно је да ће доћи до повећања продуктивности и отварања простора за иновације, уз пратећи економски раст. Те мере чине (Cheng, и други, 2020):

- Повећање продуктивности се у 21. веку представља као императив економског раста како у приватном, тако и у јавном сектору. Процеси попут дигитализације и аутоматизације, који су започети почетком прошле деценије, доживљавају нагло убрзање подстакнути рестриктивним мерама услед пандемије коронавируса. Као резултат ових процеса, поједини традиционални сектори и занимања ће ускоро нестати, док ће се нова занимања константно отварати. У том смислу, државе које успешно прихвате и почну да планирају своје економије на основу актуелних трендова, успеће да надмаше остатак света у новој будућности.
- Повезано са претходним, изградња системске отпорности јавног сектора кроз „здравствену заштиту“ и диверзификацију економских активности постали су приоритет у новим околностима. „Бесконтактна технологија“ представља приоритет у процесу развитка нових технологија, првенствено услед потребе за физичком дистанцом ради спречавања ширења коронавируса. Креатори јавних политика и економски планери треба да искористе ову прилику за изградњу бољег система јавних услуга, као и за децентрализацију економских активности на локалне нивое у што већој мери.
- Пост-кризни опоравак могуће је убрзати и инвестирањем у иновационе „екосистеме“, као што су изградња и јачање државних, комерцијалних и научно-истраживачких пројеката у циљу изградње стабилне пост-пандемијске економије.

На креаторима јавних политика се налази најважнији задатак када је у питању планирање пројеката који ће унутардржавне регионе учинити повезанијим и атрактивнијим за развој економске активности, што је услов за све остале друштвене процесе. Аутори и на овом пољу инсистирају на неколико процеса који ће бити кључни за испуњавање овог задатка (Cheng, и други, 2020):

- Економска улагања у инклузивни раст у циљу откључавања максималног производног потенцијала економских субјеката у локалним заједницама једно је од основних предуслова за повећање националне економске безбедности државе, нарочито јер ће овај процес позитивно утицати и на повећање здравствене безбедности децентрализацијом људског капитала. Решења морају бити циљана и дугорочна како би се осигурала једнакост прихода и смањење јаза међу демографским групама - таква укључују повећање економске помоћи породицама са више деце, повећањем доступности јавног превоза (попут бесплатне карте за децу, поред пензионера), развком доступности образовања (попут бесплатних уџбеника), повећањем квалитета здравствених услуга у локалним срединама, али и приступачним стамбеним кредитима и другим банкарским услугама за сиромашније слојеве становништва.
- Дугорочни трендови ка аутоматизацији и дигитализацији привреде састоје се од преласка на рад на даљину и следствено томе промене здравствених и безбедносних стандарда током рада. Услед тога, радницима ће бити потребне значајне дигиталне вештине засноване на знању како би се осигурало да им радна места не нестану у пост-пандемијској економији. Иницијативе које би могле помоћи у постизању овог циља укључују јачање образовања када је у питању решавање сложених научних и технолошких проблема кроз практично образовање о основама привредних процеса (попут токова новца). Поред тога, подстицање радника да се додатно квалификују кроз пореске олакшице и субвенције за различите типове стручних обука и развијање програма плаћеног стажирања кроз партнерства између образовања и индустрије биће кључни за дугорочно осигурање економске безбедности државе.
- Улагања у дигиталну инфраструктуру остају један од најважнијих предуслова за обављање свих послова у технолошком сектору, пре свега јер ће јавни пројекти изградње најсавременије дигиталне инфраструктуре (*cloud* технологија и 5G) осигурати високо плаћена радна места.

5.1. Стање цена најважнијих светских роба и ресурса након појаве пандемије новог коронавируса и њихов утицај на националну безбедност држава

Пандемија коронавируса утицала је на потражњу и понуду робе, остављајући директне ефекте на међународне ланце снабдевања, што је условило преокрет економског раста ка дугорочним губицима. Након више од годину дана од почетка пандемије, можемо са сигурношћу тврдити да су ефекти већ драматични, посебно за робу која зависи од транснационалних ланаца превоза (Oakley, 2020). Потпуни застој авио саобраћаја заједно са смањењем производње утицао је да цене нафте драстично падну (Winck, 2020), те је тек након интервенције чланица ОПЕК+ алијансе у виду смањења производње дошло до стабилизације тржишта. Са друге стране, добра вест је да су већина прехрамбених тржишта остала добро снабдевена током кризе (World Bank Group, 2020).

Економски ефекти тоталног заустављања привреде оставили су трајне последице по светско тржиште роба и услуга, с тим да је врло вероватан продужетак негативног утицаја у средњерочном периоду. Пандемија је значајно утицала на потражњу и понуду роба и услуга. Ефекте у овој области привреде можемо поделити на директне и индиректне (World Bank Group, 2020). Директни ефекти настали су услед заустављања економија ради стопања ширења вируса, што је довело до значајних промена у ланцима снабдевања и селидбе индустрије страног капитала у државу порекла. Индиректни ефекти су можда и значајнији, посебно јер је изостанак глобалног одговора на кризу зауставио светски економски раст и довео до највеће глобалне рецесије у последњих неколико деценија.

Дугорочни утицај пандемије на тржиште роба и услуга директно зависи од тога колико ће одговори на кризу бити озбиљни, што ће и условити трајање пандемије. Оно што јесте сигурно је да ће након кризе доћи до сталних промена на тржишту роба и услуга, пре свега у оквиру односа понуде и потражње (World Bank Group, 2020). Ланци снабдевања који производе транспортују од произвођача до потрошача широм света такође ће претрпети сталне промене у свом функционисању.

Извозници енергената и индустријских роба су посебно погођени актуелном кризом. На првом месту, пандемија је одговорна за невиђени колапс потражње за нафтом што је условило екстреман пад цена нафте (Winck, 2020). Надаље, потражња за металима и другим ресурсима који се користе у ауто индустрији, попут гуме и платине, такође је забележила значајан пад (Hetzner, 2020).

Са друге стране, добра вест је да су тржишта пољопривредних добара остала добро снабдевена на глобалном нивоу. Међутим, не бисмо смели искључити ризике да трговинске рестрикције и поремећаји у ланцима снабдевања покрену претње по безбедности хране у угроженим регионима у свету.

Државе у развоју које имају ограничене здравствене капацитете углавном нису у стању донети свеобухватне планове на стратешком нивоу које ће за циљ имати трајно санирање последица кризе. Из тог разлога, постоји ризик да сваки напор да се заустави пандемија доведе до још дубље рецесије продужујући период економског пада и умањене продуктивности. Како су многе од наведених земаља већ биле суочене са бројним економским проблемима и пре настанка актуелне кризе, изазови које са собом доносе промене цена кључних индустријских ресурса тешко ће бити савладиви.

Како смо већ више пута назначили, један од главних ресурса који је претрпео историјски колапс у потражњи јесте нафта. Иако ће ниске цене нафте можда пружити привремену почетну подршку опоравку привреде, штетни утицаји на извознике енергената, попут Саудијске Арабије, Русије и САД, надмашиће потенцијалне користи. Са сваком драстичном приликом јављају се и шансе и претње. У вези са тим, ниске цене нафте нуде прилику произвођачима да диверзификују своје економије активирањем сектора који су били у другом плану услед оријентације на експлоатацију најисплативијег ресурса попут нафте, у случају држава ОПЕК-а. Истовремено, пад цена нафте пружа шансу за предузимање реформи у енергетском сектору након завршетка примарне здравствене кризе, и промене у правцу коришћења обновљивих извора енергије. Имајући претходно наведено у виду, главни приоритет за политичке одлучиоце јесте решавање здравствене кризе и ублажавање краткотрајне економске штете. Дугорочно, државе морају предузети свеобухватне програме реформи за побољшање основних покретача економског раста одмах након завршетка актуелног таласа кризе.

5.2. Редизајнирање националне економије у циљу јачања системске отпорности на кризе

Пандемија нове заразне болести дефинитивно представља безбедносни сценарио за који свет није био припремљен. Иако су у својој основи појединачне државе одговорне за сопствену безбедност, она у многоме зависи од количине неопходних ресурса, као и самој отпорности становништва на обољевање. Стога, актуелна криза захтева свеобухватан приступ оваквој претњи ради њеног ефикасног сузбијања.

Неки аутори неочекиваност брзине ширења вируса пореде са падом Берлинског зида или распадом Совјетског Савеза, наглашавајући немогућност предвиђања претње оволиких размера (Gjorv, 2020). Иако је могућност избијања пандемије већ дуго постављена као хипотетичка, али вероватна претња, адекватна припремљеност је изостала углавном услед незаинтересованости политичких актера да здравље ставе у центар међународног дискурса безбедности.

Означавање пандемије као безбедносне претње не значи њено изједначавање са ратним или војним претњама како се то често у јавности представља (Simkins, 2020). Међутим, пандемија захтева јасне и правовремене информације у ситуацији када нисмо у могућности поседовати потпуне податке. У том смислу, актуелна криза илуструје сложену природу безбедности у коју је укључено безброј државних и недржавних актера, с тим да су цивили овога пута кључни за превазилажење проблема.

Данас, када смо окружени непотпуним и погрешним информацијама, дезинформацијама, али и невероватном количином информација (појава инфодемије), може доћи до реакција људи које би могле допринети дестабилизацији политичких система држава највише погођених кризом. Смањење поверења и повећање поларизације између становништва, са једне стране, и државе са друге значајно утиче на то како ће се људи понашати у кризним временима. Стога се пред међународном заједницом налази важан тест отпорности глобалног друштва, као и прилика да се ревидира како дефинишемо и приступамо концепту друштвене отпорности.

Системска отпорност (о којој је било доста речи у претходном делу раду) представља способност друштва да се одупре, а затим лако и брзо опорави од друштвеног шока, и одражава способност повратка у редовно стање ефикасним решавањем кризе или сузбијањем претње, праћеним процесом прилагођавања потенцијално дуготрајним променама (Gjorv, 2020). Претпоставке о отпорности система су видљиве у наративима о повратку у нормалу након актуелне пандемије, али оне често не узимају у обзир како се настале промене могу нормализовати и усталити у друштву, тако да и ставови и понашања људи буду дуготрајно промењени као резултат тог процеса. Друштвена отпорност може захтевати прилагођавање новим нормама, укључујући нове перцепције појава небезбедности. Управо из овог разлога је испитивање тренутне пандемије корисно за преиспитивање разумевања отпорности из неколико разлога (Gjorv, 2020):

- Коронавирус представља претњу по здравље, економију и социјалну кохезију друштава на глобалном нивоу, генеришући различите одговоре на кризу,
- Пандемија повећава наше разумевање како државе и становништво реагују на кризе ширих размера током дужег временског периода и
- Криза, која се све више подвргава политизацији путем дезинформационих кампања, пружа нам прецизне податке о томе како различита друштва реагују када кризе дођу у сукоб са политиком.

Сложеност на први поглед готово невидљивих, хибридних претњи захтева другачији приступ од традиционалних метода које се користе за сузбијање претњи које долазе претежно из војног сектора и углавном се свде на показивање тврде моћи. У том смислу је потребна равнотежа и добра координација између свих цивилних и војних ресурса ради успешног савладавања и брзог изласка из кризе. Свеобухватни приступ омогућава различите односе снага укључених актера, све у складу са контекстом дешавања и врстом претње.

Отпорност јесте кључна компонента свеобухватног приступа, и подразумева развијену друштвену свест и јасно разумевање цивилно-војних односа, али првенствено поставља вођство грађана ослањајући се на поверење. Међутим, како демократска друштва могу бити изузетно рањива на дезинформације и поларизацију политичких позиција, неретко долази до дестабилизације социјалног поверења на које се наведена сарадња ослања чиме се умањује способност друштва да се прилагоди новонасталим околностима.

Инсистирање на образованости и информисаности грађанства је од суштинске важности за ефикасно спровођење свеобухватног приступа. Независни медији објављиваће транспарентне информације, што ће у комбинацији са научно поткованим и друштвено одговорним становништвом довести до релативно лаког превазилажења свих облика криза. У том смислу, Финска представља прави пример државе која је поставила своје приоритете у овом смеру, те борбу против лажних вести започиње још у основним школама, где деца уче како да препознају и разликују истините од лажних или непроверених информација (Henley, 2020).

Многи међународни актери спроводе дезинформационе кампање повезане са актуелном пандемијом коронавируса како би поларизовали становништво државе која је мета напада.

Стварање селективног неповерења настаје када људи бирају смернице и друге моделе мишљења којих ће се придржавати на основу речи актера који припадају њима најближој политичкој идеологији. Начин на који се грађани одлуче да реагују на дезинформације говори о томе колико успешно држава успоставља безбедност једног друштва. Тако разликујемо нивое безбедности када људи исказују неповерење у одређени одговор на непосредну претњу, попут непридржавања рестриктивних мера у доба пандемије. Земље у којима постоји висок ниво поверења између становништва и државних институција су услед тога много успешније у борби против пандемија од држава са ниским степеном поверења (Kleinfeld, 2020).

Сагледавајући тренутну кризу постаје јасно да је за исправно управљање кризама потребно критичко размишљање о улози свеобухватних приступа који једнако укључују државне и недржавне актере. Полазећи од лекција научених током претходних пандемија, попут вируса Х1Н1, еболе или Зика вируса, међународна заједница мора редизајнирати свеобухватан приступ у односу на актуелни контекст дешавања, те адаптирати систем одговора на кризу како се она не би поновила. Ово укључује развој савремених образовних програма, повећање капацитета за запошљавање волонтера, доступност и поузданост локалних ресурса у виду транспорта, енергије, комуникације, хране и воде, као и припрема локалних институција за одговор на претњу.

Приступ одоздо према горе вођен развојем системске отпорности друштва, пружиће основу за препознавање недостатака које је потребно решити, укључујући покретање националних иницијатива за кризно припремање које би ојачале основне социјалне услуге у виду здравственог система и друге критичне инфраструктуре.

5.3. Развој зелених технологија и самоодрживих заједница

Ако постоји једна тема која је посебну пажњу јавности стекла у току претходне деценије, то је одрживи развој. Данашња развијена друштва покушавају да се понашају у складу са принципима одрживог развоја у начину на који живе, обраћајући пажњу на рециклажу, савесно коришћење пластике, као и бицикала и јавног превоза уместо аутомобила. Одређене технологије имају моћ да нас воде у правом смеру. Троугао одрживости, који је централни појам ове теме, састоји се од три стуба - економског, еколошког и социјалног (Schneider, 2021).

Према његовим начелима, потребно је ускладити економски и социјални развој друштва и/или државе са животном средином и општедруштвеним интересима тако да се задовоље потребе свих живих људи и истовремено обезбеди опстанак будућих генерација.

Главни циљ тог процеса јесте пронаћи праву равнотежу између три наведена стуба. Ако се за тренутак пребацимо на поље технолошког развоја, схватићемо да се концепт сакупљања енергије налази у овим оквирима. На пример, радио сензори и прекидачи са властитим напајањем користе овај концепт за добијање енергије из свог окружења, што значи да овим уређајима нису потребне батерије нити било који други вид директног напајања да би функционисали - тако је могуће постићи аутоматизацију у готово свим сферама живота, од аутоматских технологија постављених у савременим пословним зградама до апликација које решавају комплексне проблеме везане за технологију у области телекомуникација (интернета). Један од најважнијих аспеката јесте да овакви уређаји помажу у смањењу емисије угљен-диоксида.

Глобална улагања у зелену технологију повећала су се за скоро 20% током последњих година у секторима попут енергетике и индустријске производње (Smith, 2017). Са све хитнијим еколошким проблемима широм света, као што су несташица енергије, глобално загревање и загађење, државе се морају прилагодити зеленијим технологијама. Проналажење начина за сузбијање огромног ослањања читавих економија многих држава на фосилна горива и смањење загађења зависи од развоја и примене зелених технологија и еколошки прихватљивих решења.

Развој технологија које окружују принципе одрживог развоја иде у правцу повећања процента рециклираног отпада. Како се тренутно у Сједињеним Државама просечно рециклира само око 16% пластичног отпада (Schneider, 2021), корак до одрживијег система рециклаже биће усвајање кружног пословног модела попут процеса пироллизе (термохемијске декомпозиције материјала), у којем се пластични отпад топлотом и одсуством кисеоника претвара назад у течну сировину са циљем елиминације отпада уз стварање економске, друштвене и еколошке користи.

Повећано избацивање угљен-диоксида које је настало убрзањем индустријске револуције крајем 20. века довело је до озбиљне дискусије о садашњим и потенцијалним ефектима стаклене баште. На тој иницијативи је и настао процес „хватања“ угљеника (*carbon capture and storage - CCS*), његово сабијање и складиштење испод земљине површине.

Ова технологија не само да обећава да ће значајно смањити емисију штетних гасова, већ може бити поново искоришћена у процесу производње. Пандемија коронавируса поставила је рад од куће као најбоље привремено решење за већину савремених компанија. Под претпоставком да овај тренд постане перманентан, у будућности ће бити вишеструко мање потреба за пословним зградама. Међутим, канцеларијски простори и даље неће потпуно нестати у оквиру услужног сектора, али ће бити значајно редизајнирани са нагласком на флексибилности и отворености.

Према подацима Светског савета за зелену градњу, константна изградња нових објеката одговорна је за скоро 40% комплетне емисије угљен-диоксида у свету (Schneider, 2021). У том смислу, државне и приватне компаније носе директну одговорност за смањење потрошње енергије у новоизграђеним објектима и следствено томе смањење емисије штетних гасова. Интелигентна решења попут паметних система за контролу грејања и хлађења (HVAC) логични су кораци за постизање овог циља, али и уштеду финансијских издатака.

5.3.1. Нове технологије као предуслов одрживог развоја

Индустрија соларне енергије убрзава свој развој последњих година и тежи постизању самоодрживог капацитета у будућности. Као једна од водећих зелених технологија на глобалном нивоу, појединци, компанија, али и читаве државе могу заснивати своје пословање на овој технологији у складу са географским условима и на тај начин смањити трошкове енергије.

У складу са претходним, садња кровних вртова на врховима зграда већ неко време се поставља као тренд у развијеним деловима света. Овај концепт, који у великој мери доприноси смањивању нивоа угљен-диоксида у атмосфери, иде до мере озелењавања читавих зграда и градова. Поред тога, и вертикалне фарме у густо насељеним градским насељима бележе тренд раста у циљу пружања довољне хране локалном становништву.

Познато је да се снага ветра такође може користити у циљу стварања чисте енергије, међутим, модерни изуми попут ветротурбина са атрактивним дизајном, високом издржљивошћу по лошим временским условима и бољом функционалношћу данас могу дати жељене резултате чак и у географским подручјима која традиционално не региструју снажне налете ветрова. Такође, биоразградиве алтернативе најкоришћенијих производа данашњице (попут пластичних кеса) део су будућих зелених технолошких решења за која се очекује да донесу значајне глобалне промене у области борбе против климатских промена и очувања животне средине.

Возила на електрични погон већ низ година налазе масовнију употребу у инфраструктурно најразвијенијим деловима света. Међутим, корак више од уобичајених електричних аутомобила која не користе фосилна горива биће успостављање процеса потпуне аутоматизације вожње помоћу бежичне технологија ће испоручивати енергију возилима у покрету, са једне стране, али и примати команде из централног контролног постројења (попут авио саобраћаја). Сва електрична возила биће произведена са уређајима који ће даљински примати енергију путем електромагнетног поља које емитују каблови инсталирани испод пута (као што је данас ситуација на тест рутама у Јужној Кореји), тако да ће њихова производња потпуно променити економије читавих земаља када је у питању превоз робе и људи (Ahn, Suh, & Cho, 2013).

Кључни аспект постмодерних економија који ће им пружити значајну предност у односу на друге државе јесте ефикасно и благовремено прилагођавање променама које подразумевају усвајање и коришћење најсавременијих технологија. Усвајање „зелених“ политика у Сједињеним Државама, Европској унији и Кини је већ узело маха - САД и ЕУ су се обавезале да постигну нулти степен емисије штетних гасова до половине овог века, док Кина планира да заврши овакве промене до 2060. године.

Већина аутора се слаже да ће се примена иновација у области зелених технологија повећавати у годинама које долазе (Schneider, 2021) - укључујући значајан пораст нивоа енергетске ефикасности у средњорочном и дугорочном периоду, нови приступ паметних енергетских иновација и њихове употребе, раст потражње за енергетски високо ефикасним производима као и строжа примена мера за смањење емисије штетних гасова.

5.3.2. Самоодрживост као посткризни тренд

Пандемија коронавируса променила је мишљење јавности када су у питању друштвене вредности које имају пресудни утицај на политике које ће државе заступати на пољу економије. У том смислу, индустријска безбедност и суверенитет са здравственом заштитом у центру економске политике од краја 2019. године добија посебно место на лествици друштвених вредности.

Концепт индустријске суверености историјски је повезан са индустријским способностима унутар земље из војно-стратешких разлога како би се могла осигурати национална безбедност државе.

Међутим, актуелна криза истакла је степен међусобне повезаности држава пројектом глобализације, њене транснационалне трговинске ланце снабдевања и рањивост најважнијих економских сектора (нпр. недостатак медицинске заштитне опреме и средстава за рад).

Пандемија сугерише почетак нове ере државних политика усмерених на самоодрживост у стратешки важним секторима - одбрану, пољопривреду, јавно здравље, телекомуникације и транспорт. Током последње две деценије ланци снабдевања лековима глобализовани су и усмерени према државама јефтине радне снаге, што је довело до тога да бројне државе схвате да нису у стању да пруже потребне услуге сопственом становништву у кризним временима, односно онда када је то најпотребније. Овакви трендови сугеришу да ће здравствени сектор постати језгро безбедносне и економске агенде свих држава које буду желеле да предупреду потенцијалне сличне претње у будућности (Hintze, 2020).

Политичка реакција резултираће значајним улагањима у националну инфраструктуру и оптимизацију радне снаге у циљу обезбеђења одговарајућих вештина за борбу против будућих глобалних криза. Овај процес обликоваће будући развој и структуру глобалне економије са нагласком на свеобухватну, системску отпорност када су у питању ризици од проблема у глобалним ланцима снабдевања. На пример, Европске државе су тек након налета актуелне кризе закључиле да зависност од Индије када је у питању производња лекова и других медицинских средстава представља безбедности ризик глобалних размера, јер у било ком тренутку може доћи до заустављања извоза (Misra-Elde, 2020).

Рикардови (*David Ricardo*) принципи политичке економије (Sraffa & Dobb, 1951) настали почетком 19. века поставили су темеље теорије међународне трговине и њене глобализације, што је временом довело до овако сложене међусобне повезаности на пољу трговине - производња компонената на различитим географским локацијама широм света и њихово склапање на другим крајевима света, што је омогућио развој глобалних ланаца снабдевања. Уз привремене прекиде у хронолошком смислу, ови принципи међународне трговине трају већ 200 година.

У прилог тези да је рат наставак економије другим средствима говоре и све чешће дискусије на тему односа приоритета када је у питању цена добара и услуга које се увозе и њихов утицај на националну безбедност. На пример, за време администрације Доналда Трампа у САД започет је пројекат постизања самодовољности у многим стратешким областима попут пољопривреде, енергетике и одбрана.

То је остварило тектонске промене у односима са другом највећом светском економском силом - Кином (Hass, 2021). Ипак, трансфером моћи у Вашингтону остаје да се види да ли ће нова администрација наставити истим путем.

У сваком случају, вероватно је да ће будуће дискусије ићи у правцу преиспитивања потребне суверености и самодовољности државе када су у питању стратешки важне привредне гране. Око годину и по дана од почетка пандемије коронавируса можемо са сигурношћу рећи да глобализацији још увек није дошао крај, али такође закључити да свет очекују значајне структурне промене на пољу економије.

6. ЗАКЉУЧАК

Пандемија коронавируса оставила је драстичне економске последице на све државе света. Неопходно полазиште при схватању поука кризе која још увек није завршена јесте схватање здравља као основног људског права. Са становишта економске политике, здравље мора да буде гарантовано јавно добро - што значи да се не може посматрати као роба и следствено томе продавати на тржишту најбогатијим потрошачима.

Досадашња путања глобалне економије занемарила је потребу за јавним добрима. Неолиберални приступ створио је правила које превасходно штите слободно кретање капитала и робе, услед чега су рођене институције попут Светске трговинске организације или Међународне организације рада. На тај начин, економијама већине земаља света су посредно завладале приватни центри моћи - финансијски центри *Wall Street*-а, рејтинг агенције и мултинационалне корпорације које одређују економске параметре и на тај начин формулишу економску стварност.

Високи стандарди када су у питању радна права, социјална и здравствена политика, као и екологија до скоро нису били уведени у највећем делу развијеног света, јер су сматрани трошковима за економију. Управо пандемија коронавируса је разоткрила драстичност економских трошкова проузрокованих недостатком адекватних здравствено-социјалних система и одсуством међународне координације по овом и бројним другим питањима. Како се наведени безбедносни изазови, ризици и претње не би понављали или повећавали у будућности, неопходно је да здравље, радна права и животна средина буду заштићени обавезујућим међународним стандардима.

Системи јавног здравља играју фундаменталну улогу у одговору на пандемију коронавируса, и представљају предуслов осигурања економске безбедности у дугорочном периоду. Системи јавног здравља развијени на простору Европе заснивају се на визији здравља као основног права - чиниоца државе благостања којој континент тежи од II светског рата - здравство, образовање, пензионо-социјални систем и остале пратеће активности обезбеђују се и финансирају углавном јавним деловањем чији је гарант држава. Актуелна криза показала је цену неолибералног економског приступа који доминира међународним системом од краја Хладног рата.

Нерегулисана глобализација тржишта створила је директне претње по здравствене системе држава и онеспособила их да адекватно и брзо одговоре на ванредне ситуације, пре свега улагањем у мере превенције. У том смислу, од кључне је важности узети у обзир да постоје мерила квалитета живота која не подлежу традиционалним статистичким исказивањем - држава благостања у којој су садржани идеали економске безбедности пружа квалитетне социјалне услуге, које чине димензије немерљиве растом БДП-а или сличним економским показатељима.

Реформе националних економских система требало би да иду у правцу развоја високог квалитета социјалних услуга и еколошке одрживости праћених развојном стратегијом читаве привреде. У том погледу, све је већи консензус о позитивном утицају ширења улоге државе када је у питању деловање у области економије. Већина процена иде у два смера када је будућност економије у питању - повратак у „нормалу“ развојног пута до 2023. године, и стварање „нове нормалности“ која ће реформисати неке од најпрофитабилнијих грана привреде (попут авио и ауто индустрије, следствено цене енергената) и тако променити однос моћи између регионалних и великих сила. Као закључак се намеће идеја да ће се ова два процеса највероватније паралелно одвијати.

У тренутној расправи о реформи индустријских политика идентификована су три приоритетна подручја - стварање еколошки чистог и одрживог економског система, заснованог на знању, високим информационим и комуникационим технологијама, уз гарантовање високог квалитета здравствено-социјалних услуга од стране државе. Па ипак, широко распрострањена неједнакост у погледу финансијске моћи остаје главни изазов и у овом контексту.

Оно што је парадоксално јесте да је актуелна пандемије утицала на повећање једнакости (у погледу могућности заражавања), тако да до изума вакцине готово да није постојао начин куповине индивидуалне заштите. У наредном периоду, равноправност треба препознати као кључни приоритет у стварању система који је безбедан са економске тачке гледишта. Исто тако је кључно научити лекције о могућим последицама и допринети дебати о могућим правцима развоја који ће економије националних држава поставити на стабилнији, здравији и одрживији пут. Полазне тачке у овом погледу јесу Циљеви одрживог развоја Уједињених нација (2015) до 2030. године и *European Green Deal* Европске уније (2019) до 2050. године.

6.1. Економска безбедност - случај Републике Србије

Према Уставу Републике Србије, економско уређење у Србији почива на тржишној привреди, отвореном и слободном тржишту, слободи предузетништва, самосталности привредних субјеката и равноправности приватне и других облика својине. Српска економија од 2000. године прати модел слободног тржишта, односно примењује у већој или мањој мери начела Вашингтонског консензуса. Убедљиво највећи сектор српске привреде је сектор услуга, односно терцијарни сектор, док иза њега следе индустријски сектор и пољопривредни сектор.

У области пољопривреде Србија се бави давањем подстицаја за развој пољопривреде, што је регулисано Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије и Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју. Подстицаји се обезбеђују из IPARD програма ЕУ и из средстава републичког буџета у виду директних плаћања, мера руралног развоја и кредитне подршке. Међутим, тенденција смањивања субвенција пољопривреди у 2021. години од стране Владе Републике Србије остварује негативни утицај на овај сектор привреде.

У оквиру секундарног сектора три главне гране индустрије јесу рударство, прерађивачка индустрија и снабдевање електричном енергијом и гасом. Највеће учешће у производњи енергената у Републици Србији има производња угља (и то претежно лигнита, угља најнижег квалитета), што уз неконтролисану експлоатацију у области рударства и саобраћај сведен на коришћење дизел горива директно утиче на енормно загађивање животне средине. Једнако алармантна чињеница јесте да Србија спада у ред енергетски зависних држава, посебно када је реч о нафти, нафтним дериватима и природном гасу.

Терцијарни или услужни сектор у Србији има највећи удео у БДП-у. Овај сектор обухвата унутрашњу и спољну трговину, транспорт, услуге складиштења, угоститељство и туризам. Несумњиво највећи економски партнери Србије јесу Немачка и Италија, са скоро једном четвртином укупне размене добара и услуга, док се удео Кине повећава у протеклим годинама. Међутим, у области спољне трговине Србија остварује негативан трговински биланс што представља економски безбедносни ризик високог приоритета. Процес транзиције у Србији од 2000. године карактерише велики број случајева приватизације са елементима корупције на шта указују извештаји Савета за борбу против корупције.

То нам говори и чињеница да је корупција у Србији препозната у Стратегији националне безбедности као безбедносни проблем који се негативно одражава на процес транзиције, економски развој и прилив страних инвестиција. Допринос страних директних инвестиција економском развоју Србије огледа се кроз ресурсе као што су трансфер капитала и технологија, приступ извозним тржиштима и повећање ефикасности домаће привреде снижавањем трошкова производње и подстицањем конкуренције. Са друге стране, уплитање коруптивног фактора може довести до изласка из граница исплативости субвенција страним корпорацијама и потенцијалних буџетских приноса у дугорочном периоду.

Највеће економске слабости Србије јесу енергетска зависност, велики број спорних приватизација, недовољна заступљеност производње готових производа у оквиру прерађивачке индустрије и висока стопа јавног дуга. Са друге стране, највеће снаге у области економије чине пољопривредна самодовољност, развој индустрије телекомуникација и дигиталних технологија, као и релативно стабилан раст БДП-а. У том смислу, пољопривредна самоодрживост се посебно показала као кључни фактор за успешно преживљавање првог налета криза попут актуелне пандемије.

Као што смо на почетку рада навели, пандемија коронавируса изазвала је глобалну кризу која је уздрмала основне економске постулате на којима се заснива читав међународни поредак. За ублажавање кризе потребно је транспарентно решавање основног узрока кризе (сузбијање пандемије) и доношење адекватних фискалних и монетарних мера од стране Владе Републике Србије које ће ублажити насталу штету и изазвати позитивну промену привредног расположења. Што се првог дела тиче, власти у Србији су након иницијалних веома строгих рестриктивних мера пролећа 2020. године углавном инсистирали на поштовању мера предострожности које се нису разликовале од оних у другим деловима Европе (физичка дистанца и ношење заштитних маски). Уз то, веома брз процес вакцинације подигао је Србију у сам врх света када је у питању овај део одговора на кризу.

Са друге стране, економски одговор државе на кризу био је недовољан, спор и бесциљан. Финансијска средства помоћи привреди су у средњерочном периоду изостала, делом јер се једнократан пакет мера (*helicopter money*) показао као најисплативији начин вођења политике. Нови најављени једнократни пакети помоћи у 2021. години јасно указују на континуитет непланиране економске политике привредног опоравка.

Уместо оваквих мера, стабилни подстицаји најугроженијим секторима привреде омогућили би бржи излазак из економске кризе. Мањим државама попут Републике Србије ће у будућности остати две могућности. Једна од њих биће да мудрим политичким одлукама балансирају између заштите националних интереса и скромних економских капацитета уз максимално поштовање начела неутралности. Друга могућност јесте такозвано „ускакање у вагон“ (*bandwagoning*), односно усклађивање спољне политике са једним од најјачих светских сила у циљу осигурања економске безбедности. Актуелна политика Србије подразумева први приступ, чија ће се дугорочна одрживост тек показати кроз посткризне године које долазе.

7. ЛІТЕРАТУРА

- Ahn, S., Suh, N. P., & Cho, D.-H. (2013, March 26). *The All-Electric Car You Never Plug In*. Пpeызepo ca IEEE Spectrum: <https://cutt.ly/BvjE4CT>
- Amadeo, K., & Anderson, S. (2020, September 17). *Unemployment Rate by Year Since 1929 Compared to Inflation and GDP*. Пpeызepo ca The Balance: <https://cutt.ly/Gjg9YPS>
- Asian Development Bank. (2003, August). *Key Indicators of Developing Asian and Pacific Countries 2003*. Mandaluyong: Asian Development Bank. Пpeызepo ca Asian Development Bank.
- Boersch, A. (2020, October 23). *Eurozone economic outlook - A long and winding road*. Пpeызepo ca Deloitte: <https://cutt.ly/zjm04nF>
- Bondarenko, P. (2020, September 10). *5 of the World's Most Devastating Financial Crises*. Пpeызepo ca Encyclopedia Britannica: <https://cutt.ly/jjg8aS6>
- Bordo, M., Redish, A., & Rockoff, H. (2011, August). *Why didn't Canada have a banking crisis in 2008 (or in 1930, or 1907, or ...)?* Пpeызepo ca National Bureau of Economic Research: <https://cutt.ly/VjhwIDb>
- Callaghan, M., O'Keeffe, A., Davies, R., & Price-Thomas, S. (2013, July 31). *Development and the G20*. Пpeызepo ca Lowy Institute: <https://cutt.ly/mjbH8bk>
- Chang, H.-J. (2006). *The East Asian Development Experience*. New York: Zed Books.
- Cheng, W.-L., Dua, A., Jacobs, Z., Kerlin, M., Law, J., Safran, B., . . . Zegeye, A. (2020, August 14). *Reimagining the postpandemic economic future*. Пpeызepo ca McKinsey & Company: <https://cutt.ly/YjS9di7>
- Das, G. (2006, July/August). *The India Model*. Пpeызepo ca Foreign Affairs: <https://cutt.ly/DjbICmO>
- Durlauf, S., & Blume, L. (1987). *The New Palgrave Dictionary of Economics*. London: Palgrave Macmillan.
- Financial Times. (2010, November 12). *G20 show how not to run the world*. Пpeызepo ca The Financial Times: <https://cutt.ly/qjbHPVl>
- Firzli, N. (2011). *Forecasting the Future: The BRICs and the China Model*. *International Strategic Organization (USAK) Journal of Turkish Weekly*.
- Focus Economics. (2020, November 17). *China Economic Outlook*. Пpeызepo ca Focus Economics: <https://cutt.ly/bjExrm2>

- Focus Economics. (2020, October 27). *Eurozone Economic Outlook*. Пpeызepo ca Focus Economics: <https://cutt.ly/ojm2r7Y>
- Focus Economics. (2020, October 27). *U.S. Economic Outlook*. Пpeызepo ca Focus Economics: <https://cutt.ly/ujmkdrl>
- Fortune. (2020, September 10). *Fortune 500 2014*. Пpeызepo ca Fortune: <https://cutt.ly/Ojg4Jb2>
- Freeland, C. (2010, October 22). *The Mumbai consensus*. Пpeызepo ca Reuters: <https://cutt.ly/ajbIHcR>
- Gjorv, G. H. (2020). *Coronavirus, invisible threats and preparing for resilience*. Пpeызepo ca NATO Review: <https://cutt.ly/afywqYX>
- Gopinath, G. (2020, April 14). *The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression*. Пpeызepo ca International Monetary Fund Blog: <https://cutt.ly/3jhqyIB>
- Grier, K., & Grier, R. (2020). The Washington Consensus Works: Causal Effects of Reform, 1970-2015. *Journal of Comparative Economics*.
- Grossman, P. (2013). *US Energy Policy and the Pursuit of Failure*. Indiana: Butler University.
- Hass, R. (2021, March 1). *How China is responding to escalating strategic competition with the US*. Пpeызepo ca Brookings Institute: <https://cutt.ly/SvjJWSn>
- Henley, J. (2020). *How Finland starts its fight against fake news in primary schools*. Пpeызepo ca The Guardian: <https://cutt.ly/JfywMF2>
- Hetzner, C. (2020). *Europe's auto industry sees unprecedented crisis following production losses*. Пpeызepo ca Automotive News Europe: <https://cutt.ly/CdOJm3h>
- Hintze, M. (2020, April 14). *How the COVID-19 Crisis Could Spark an Era of Economic Self-Sufficiency*. Пpeызepo ca Milken Institute: <https://cutt.ly/avjFCCq>
- Hughes, H. (1999). Crony capitalism and the East Asian currency and financial crises. *Policy : A Journal of Public Policy and Ideas*, 15(3), 3-9.
- IMF Research Department. (2000, April). *The World Economy in the Twentieth Century: Striking Developments and Policy Lessons*. Пpeызepo ca International Monetary Fund eLibrary: <https://cutt.ly/vjg8ra1>
- International Business Times. (2011, December 10). *Complete Text: G-20 Seoul Communique*. Пpeызepo ca International Business Times: <https://cutt.ly/1jbJoPP>

- Jahan, S., Mahmud, A. S., & Papageorgiou, C. (2014, September). What Is Keynesian Economics? *Finance & Development*, 51(3).
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Palgrave Macmillan.
- Kleinfeld, R. (2020). *Do Authoritarian or Democratic Countries Handle Pandemics Better?* Пpeызepo ca Carnegie Endowment for International Peace: <https://cutt.ly/8fyeyjk>
- KPMG. (2020, December 9). *10 Macro Economic Trends in 2021*. Пpeызepo ca KPMG: <https://cutt.ly/xjExddo>
- Kurlantzick, J. (2014, January 23). *The Rise of Elected Autocrats Threatens Democracy*. Пpeызepo ca Bloomberg: <https://cutt.ly/NjxUwHe>
- Labaton, S. (2008, September 26). *S.E.C. Concedes Oversight Flaws Fueled Collapse*. Пpeызepo ca The New York Times: <https://cutt.ly/ijhq51U>
- Linos, K. (2007, May 1). How Can International Organizations Shape National Welfare States?: Evidence From Compliance With European Union Directives. *Comparative Political Studies*, 40(5), cтp. 547–570.
- Misra-Elde, M. (2020, April 23). *UK-India ties exemplified by paracetamol trade*. Пpeызepo ca UK India Business Council: <https://cutt.ly/IvjSAcU>
- Morrison, W. (2015). *China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States*. Washington: Congressional Research Service.
- Mortimer, A. (2012, April 2). *Euromoney country risk: Asia trading places with the west*. Пpeызepo ca Euromoney Country Risk: <https://cutt.ly/cjztuY7>
- Oakley, M. (2020). *COVID-19: The Impact of Supply Chain disruption on Businesses - The Way Forward*. Пpeызepo ca Law Business Research: <https://cutt.ly/6dR3kl8>
- OECD. (2011). *Towards green growth*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Pak, A., Adegboye, O., Adekunle, A., Rahman, K., McBryde, E., & Eisen, D. (2020). Economic Consequences of the COVID-19 Outbreak: the Need for Epidemic Preparedness. *Front. Public Health*, 8, 241.
- Pells, R., & Romer, C. (2020, September 10). *Great Depression*. Пpeызepo ca Encyclopedia Britannica : <https://cutt.ly/Jjg8zek>
- Quinn, A. (2010, June 2). *Time-traveling Larry Summers envisions "Mumbai Consensus"*. Пpeызepo ca Reuters: <https://cutt.ly/YjbI6WV>

- Ramo, J. C. (2004). *The Beijing Consensus*. London: Foreign Policy Centre.
- Ramstad, E. (2010, November 12). *G-20's Host Pushes Seoul Consensus*. Пpeызepo ca The Wall Street Journal: <https://cutt.ly/XjbHJVq>
- Russell, F. (1936). *Theories of International Relations*. New York: Appleton Century Crofts.
- Schneider, A. (2021, January 12). *Green Technologies For A Sustainable Future*. Пpeызepo ca Forbes: <https://cutt.ly/UvstipH>
- Schwartz, A., & Friedman, M. (1963). *A Monetary History of the United States*. New Jersey: Princeton University Press.
- Shirayev, E., & Zubok, V. (2019). *International Relations*. New York: Oxford University Press.
- Sichel, D. (2020, March 23). *How do Economic Crises End?* Пpeызepo ca EconoFact: <https://cutt.ly/ijlyMlv>
- Simkins, J. (2020). *Trump says 1918 flu pandemic 'probably ended the Second World War,' which ended in 1945*. Пpeызepo ca Military Times: <https://cutt.ly/AfywhRT>
- Slovik, P. (2012). *Systemically Important Banks and Capital Regulation Challenges*. Paris: OECD Publishing. Пpeызepo ca Systemically Important Banks and Capital Regulation Challenges.
- Smith, E. (2017, May 5). *What the Future of Green Technology Looks Like*. Пpeызepo ca Soulful Concepts: <https://cutt.ly/tvsuiAH>
- Sraffa, P., & Dobb, M. (1951). *Works of David Ricardo*. Cambridge: University Press.
- Statista. (2020, December 6). *Monthly unemployment rate in the United States from November 2019 to November 2020*. Пpeызepo ca Statista: <https://cutt.ly/gjg9Fxs>
- Stiglitz, J. (2002, May 7). *Challenging the Washington Consensus*. (L. Schoenfelder, Новинаp)
- The Economist. (2008, December 11). *Cracks in the crust*. Пpeызepo ca The Economist: <https://cutt.ly/fjhqf9c>
- The Economist. (2009, May 26). *Beware the Beijing model*. Пpeызepo ca The Economist: <https://cutt.ly/RjxUsud>

- Trautwein, C., & Johnston, A. (2019, May 17). *What is the China Model? Understanding the Country's State-Led Economic Model*. Преузето са FRONTLINE journalism fund: <https://cutt.ly/CvkG3tq>
- Turin, D. (2010). The Beijing Consensus: China's Alternative Development Model. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 2(1).
- UNCTAD. (2020, July 1). *Coronavirus will cost global tourism at least \$1.2 trillion*. Преузето са United Nations Conference on Trade and Development: <https://cutt.ly/yjUH6gD>
- US Department of State. (2020, September 10). *Oil Embargo 1973-1974*. Преузето са Office of the Historian: <https://cutt.ly/Sjg4laJ>
- US Labor Statistics Bureau. (2012, February). *The Recession of 2007-2009*. Преузето са United States Bureau of Labor Statistics: <https://cutt.ly/FjhqT4t>
- Williams, M. (2010). *Uncontrolled Risk: Lessons of Lehman Brothers and How Systemic Risk Can Still Bring Down the World Financial System*. New York: McGraw Hill Professional.
- Williamson, J. (1990). *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* Washington: Peterson Institute for International Economics.
- Winck, B. (2020). *Oil prices tumble 6% amid fading hopes for a smooth improvement in global demand*. Преузето са Business Insider: <https://cutt.ly/jdR3G0y>
- World Bank Group. (2020). *A Shock Like No Other: Coronavirus Rattles Commodity Markets*. Преузето са World Bank: <https://cutt.ly/QdR32jz>
- World Bank Group. (2020). *The Global Economic Outlook During the COVID-19 Pandemic: A Changed World*. Преузето са World Bank: <https://cutt.ly/7dR47JN>
- Zhang, J. J. (2011). *Seeking the Beijing Consensus in Asia: An Empirical Test of Soft Power*. Durham: Duke University.
- Zhang, W.-W. (2006, November 1). *The allure of the Chinese model*. Преузето са The New York Times: <https://cutt.ly/8jxUiz8>
- Вилијамс, П. (2012). *Увод у Студије Безбедности*. Београд: Службени гласник.
- Обрадовић, Ж. (2020). *Пандемија новог коронавируса: Последице у међународној заједници. Заразне болести као глобални безбедносни изазов - Пандемија COVID-19: Стварност и последице*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет безбедности.

8. БИОГРАФИЈА АУТОРА

Никола Ђурић рођен је 17. јуна 1996. године у Београду. Завршио је Основну школу „Деспот Стефан Лазаревић“ 2011. године, а потом и средњу школу „Прва економска школа“ 2015. године у Београду. Након одличног успеха у основној и средњој школи уписује основне академске студије на Факултету безбедности у Београду 2015. године, да би 4 године касније стекао диплому основних студија. 2019. године уписује мастер студије наука безбедности на истом факултету. Поред српског, говори и енглески језик. Од 2019. године ради као заменик главног уредника информативног садржаја компаније *TeleTrader*.